

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України та методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

на тему:

**Український національно-визвольний рух в роки Другої
світової війни на уроках історії в школі**

Студента II курсу, групи СОІ-2м
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (історія)»
Дронюка Ігора Ігоровича

Керівник:
професор, доктор наук
Шологон Лілія Іванівна

Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Стефанюк Галина Василівна

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

м. Івано-Франківськ – 2022 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Джерела та історіографія	6
Розділ 2. Актуальні проблеми українського національно-визвольного руху в період Другої світової війни	26
Розділ 3. Методика викладання українського національно-визвольного руху 1939-1945 рр. в середній школі.....	41
Висновки.....	60
Список використаних джерел.....	63
Додатки.Коспект уроку з історії України.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. Як відомо, одним із основних змістових компонентів шкільної історичної освіти є знання, які формуються на основі уявлень учнів про минуле людства. Учні, оволодіваючи історичним матеріалом, здобувають власні історичні знання, які відображаються в уявленнях, поняттях, судженнях і висновках учнів. Уявлення про минуле є початком до подальшого формування історичного знання, без якого неможливе вірне розуміння і тлумачення суті історичних процесів, подій, фактів і явищ. Набагато складнішим рівнем знань є ті, які, власне, узагальнюють історичні факти, передбачають розуміння учнями певних логічних зв'язків між подіями, історичних тенденцій, закономірностей. Саме вони є основою для формування історичного мислення школярів.

Об'єктом дослідження є український національно-визвольний рух на уроках історії в сучасній загальноосвітній школі.

Предметом дослідження є закономірності та методика викладання українського національно-визвольного руху 1939-1945 рр. у закладах середньої освіти в Україні.

Мета дослідження полягає у висвітленні методики викладання українського національно-визвольного руху 1939-1945 рр. у закладах середньої освіти в Україні.

З мети дослідження виокремлено наступні **завдання**:

- проаналізувати наукову літературу, що стосується вивчення українського національно-визвольного руху 1939-1945 рр., в тому числі методики викладання історії в школі;
- дослідити актуальні проблеми українського національно-визвольного руху в період Другої світової війни;
- висвітлити методику викладання українського національно-визвольного руху 1939-1945 рр. у закладах середньої освіти в Україні.

Методологічну основу дипломної роботи складають методи та методологічні принципи роботи дослідника. При написанні дипломної роботи нами було використано історичний, логічний, порівняльний та системно-структурний метод дослідження. Також принципи історизму, об'єктивності, науковості та всебічного наукового пізнання.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що автором була зроблена спроба комплексно дослідити і висвітлити проблеми українського національно-визвольного руху в період Другої світової війни. Особливу увагу приділено методиці викладання досліджуваної тематики на уроках історії в школі.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що отримані результати можуть використовуватися вчителями на уроках історії при формуванні

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Розділ 1.

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

Питання українського національно-визвольного руху в період Другої світової війни не сходило із сторінок історичної наукової літератури впродовж багатьох років. Щоправда дослідження спочатку відбувалися здебільшого або за кордоном, або в доволі суб'єктивних умовах системи Радянського союзу. Із здобуттям Україною незалежності, що було ключовою метою національно-визвольного руху, його дослідження отримало новий поштовх. В умовах протилежних до тоталітаризму, що склалися після розпаду СРСР, українська історична наука отримала чимало перспектив переосмислення власного минулого в контексті Другої світової історії. Дослідження українського національно-визвольного руху активно тривають і сьогодні.

Дослідження історії українського національно-визвольного руху вже давно вийшло за рамки історичної науки. Український національно-визвольний рух в період Другої світової війни став інструментом в руках політичних партій, таким чином, впродовж тривалого часу викликаючи резонанс та дискусію не тільки в Україні, але й поза її межами. Розпочалося це фактично в перші роки після здобуття Україною незалежності.

У лютому 1993 р. президією Верховної Ради України було видано постанову «Про перевірку діяльності ОУН -УПА», в результаті якої мало бути встановлено доцільність визнання вояків УПА учасниками бойових дій [136]. Як наслідок восени 1997 р. було створено спеціальну урядову комісію, якій було доручено об'єктивно дослідити та висвітлити події періоду Другої світової війни. Наслідком роботи урядової комісії стала публікація історичного висновку та довідки у 2000 та 2004 р. Подальше політичне загострення припинило фінансування проекту, а в політикумі та суспільстві кожен сформулював думку виходячи із власних уподобань [70,ст.8]. Проте, це не змогло зупинити подальшого дослідження національно-визвольного

руху в Україні в період Другої світової війни. Багато хто з науковців продовжував вивчення теми з особистої ініціативи та за власний кошт. Одним з найкращих зразків роботи істориків в той час стала монографія, написана колективом авторів «Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія», та видана Інститутом історії України НАН України, 2005 р. (Інститут історії України НАН України, 2005) [70,ст.9]. Монографію, яка була створена базуючись на ґрунтовному фактичному матеріалі, орієнтована здебільшого на політиків та науковців не дала бажаного результату. Широкий загаль для якого було видано скорочену версію, не спішив змінювати своє ставлення до питання національно-визвольного руху. Держава яка б мала грати провідну роль у висвітленні об'єктивної думки у ставленні до українського національно-визвольного руху, довгий час закривала очі на дискусії які продовжували назрівати у суспільстві. Така позиція, як ми вже знаємо сприяла політикам різного штибу поглиблювати розкол в українському суспільстві. Проте, початок в дослідженні українського національно-визвольного руху було покладено.

На сьогодні існує чимало робіт присвячені даній тематиці: численні монографії, статті, спогади, мемуари і т.д. котрі б висвітлюють різні сторони національно-визвольного руху в Україні 1939-1945 рр. Однак, все ще залишаються «білі плями» котрі потребують подальшого дослідження. Велику частину з них вчителі історії мають змогу використовувати при викладанні історії в школі, при цьому формуючи подальше ставлення учнівської молоді до такої важливої і все ще дискусійної сторінки нашої історії.

В українській історіографії вже сформувався класичний поділ праць написаних на дану тематику. Здебільшого їх поділяють так: до першої категорії відносять праці написані представниками української діаспори. До другої - роботи радянських істориків; третю групу складає науковий доробок сучасних українських вчених; до четвертої категорії відносять праці

іноземних дослідників [70,ст.13]. Подальше дослідження ми проводили дотримуючись цього поділу.

Перші публікації, які будуть стосуватися нашого дослідження були опубліковані в 40-х рр. ХХ ст. Наприклад праця М. Лебеда «Українська Повстанська Армія: її генеза, ріст і дії» [68] чи брошура О.Шуляка «В ім'я правди. До історії повстанчого руху в Україні» [105] і т.д. Працям того періоду притаманний суб`єктивізм, оскільки публікувалися вони безпосередніми учасниками подій. Автори робіт з теми національно-визвольного руху, здебільшого були представниками двох таборів ОУН(м) та ОУН(б), тому по-різному висвітлювали події українського національно-визвольного руху в період Другої світової війни, часто звинувачуючи один одного в злочинах та помилках політичних рішень.

Найгостріша дискусія між представниками різних флангів ОУН розгорілася в 50-х роках ХХ ст. Центром її стала роль ОУН в подіях Другої світової війни. Основними ознаками опублікованих праць в той період стали: суб`єктивність, тенденційність підбору джерельного матеріалу, висновки зроблені на основі власних переконань в залежності приналежності автора до того чи іншого крила ОУН. Це призвело в результаті до появи двох концепцій висвітлення українського національно-визвольного руху 1939-1945 рр. - мельниківської та бандерівської. Наприклад П. Мірчук зайняв позицію з якої відстоював виключність бандерівської ОУН в подіях 1939-1945 рр. Незважаючи на те що він зібрав і опублікував чималий фактичний матеріал про формування ОУН, її ідеологію, розвиток, стратегію йому не вдалося залишатися об`єктивним у підборі джерел. В результаті праця демонструвала винятковість і вищість бандерівської ОУН в ході національно-визвольних змагань 1939-1945 рр. [78-81].

Представники ж мельниківської ОУН, наприклад, В. Верига та З. Книш, звинувачували бандерівців у розколі Організації та схильності до політичних авантур [69,ст.14]. Активно публікувалися статті ще одного представника

ОУН(м) Я. Гайваса у діаспорному часописі «Визвольний шлях» [33]. Вони були присвячені різній тематиці: створенню та діяльності похідних груп ОУН, боротьбі в середині Організації, питанню німецько-українських відносин та ін.

Частина з авторів намагалися бути більш об'єктивними у висвітленні подій, що мали місце у 1939-1945 рр. Наприклад, Л. Шанковський у праці «Українська Повстанська Армія» зробив спробу висвітлити як негативні так і позитивні сторони обох ОУН, зробив аналіз наслідків розколу Організації. В роботі достатньо змісту присвячено створенню ОУН, розвитку та її меті. Один з небагатьох Л. Шанковський присвятив частину роботи формуванню першої УПА - під проводом Т.Бульби-Боровця [104]. Деяке світло на діяльність останньої проливає робота «Туди де бій за волю» М. Скорупського. В книзі автор представляє трагічні події які відбувалися на Волині - роззброєння військових підрозділів УНР та ОУН (м) бандерівськими загонами. Крім того подано невідомі факти співпраці Т.Бульби-Боровця з Фронтом української революції [98]. Про Фронт української революції, що діяв під проводом Т. Басюка, важливою залишається робота К. Гірняка та О. Чуйка. Автори зробили спробу показати самостійність цього формування, як частину національно-визвольного руху, однак висновки у цій роботі потребують підтвердження джерелами [34].

Цікавий підхід застосував П. Балея у роботі під назвою «Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р.» намагаючись показати ОУН через її діяльність членів: С. Бандеру та Р.Ярого. Він звинувачує крайових лідерів в надамбіційності та розколі Організації. Висновки автора не спираються на достатню джерельну базу, таким чином залишаються суб'єктивними [70,ст.16].

Не можемо не згадати і про роботи активних учасників та ідеологів боротьби за незалежність України: С. Бандери [23,22], Т.Бульби-Боровця [28], О. Дяківа («Горнового»)[49], Д. Донцова [46,47], І. Лисняка-

Рудницького [73], Ю. Вассіяна [31], П. Полтави [93,94] та ін. Загалом, праці цього період потребують критичного підходу та ретельної перевірки наведених у них фактів.

Деякі питання, що пов'язані з дослідженням українського національно-визвольного руху були висвітлені і в радянській історичній науці. Радянській історіографії у висвітленні цієї теми, також бракує об'єктивності. В працях що ми віднесемо до цієї групи можна простежити ідеологічну заангажованість.

Перші роботи, що ми можемо віднести до цієї групи, почали з'являтися ще пв ході Другої світової війни. Евакуйованим в Уфу Інститутом історії АН УРСР у 1942 р. брошури і статті, які більше були схожі на матеріали пропаганди. Сюди можна віднести розвідки А. Чеканюка «Народне ополчення в героїчній обороні Києва і Одеси» [103], К. Дубини «Варвари двадцятого віку» [48].

Вже в 1943 р. з'явилися і роботи присвячені українському самостійницькому руху. Ідеологічне протистояння та боротьба на полі бою, визначають характер цих робіт. До прикладу, робота президента АН УРСР О. Богомольця «Радянська Україна і українські націоналісти в Канаді» не приховано засуджувала проукраїнські, а значить антирадянські позиції людей еміграції [70,ст.17].

Активна діяльність українців закордоном, призвела до появи в радянській історіографії напрямку завданням якого було засудження «українського буржуазного націоналізму». Початок було покладено Д. Мануїльським, котрий у 1945 р. видав брошуру «Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини». З цього часу одним із найбільш поширених прийомі на службі радянських істориків стало ототожнення понять «німецький нацизм», «український націоналізм», «фашизм» [78].

Трохи змінилася ситуація в 1970-1980-х рр. Не зважаючи на збереження основних партійних догм, дослідники того часу використовували значно ширшу джерельну базу. В цьому контексті варто згадати 3-томне видання «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського союзу у 1941-1945 рр.», яке було видано російською мовою 1975 р. [102]. В ті ж роки вийшов ряд праць, в яких висвітлено здебільшого факти колаборації націоналістів з нацистами, ворожнечі всередині українського руху, а національно-визвольний рух показується, як місцеве, створене ззовні, без підтримки населення явище: С. Даниленко «Дорогою ганьби і зради» [39], Ю. Римаренко «Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціонального єднання трудящих» [95], С. Білак «Слуга кількох господарів» [27].

Більш якісні зміни почалися лише в другій половині 1980-х років. В часи М. Горбачова, політика часткової гласності змінила ландшафт історичної науки. З'являються публікації, які містять перегляду переосмислення методології, методів дослідження, та спроби нових інтерпретацій подій Другої світової війни. Найбільш відчутні коливання були в середовищі російських істориків. В дослідженнях істориків пріоритетними стали такі напрями: критика Сталіна, потім ленінської моделі соціальних інститутів, процес і наслідки репресій 1930-х років, спроби перегляду думки щодо рух опору під час війн. У 1989 році В. Парсаданова ініціює дослідження процесу виселення та переселення на території Західної України та західної Білорусії в період радянзації, як інструменти підкорення населення та знищення так званого «українського сепаратизму» [89]. У працях Н. Лебедевої було зроблені зусилля розглянути польсько-російські відносини, четвертий поділ Польщі та трагедію в Катині. Також спроби по іншому поглянути на проблеми Другої світової війни були зроблені С.Голубєвим та Л.Грачовим «Правда і вигадки про Другу світову війну» [38].

Велике наукове значення мають праці О. Гогуна, присвячені радянським партизанам та українському визвольному руху: «Сталінські командос. Українські партизанські формування. Маловідомий розділ історії.», «Українське повстання між Гітлером і Сталіним. Армія». Автору вдалося на основі численних джерел дослідити організаційно-управлінську структуру червонопартійних організацій, визначили загальну кількість осередків, охарактеризувати їхню діяльність, у тому числі кримінальну (поширення терору, пограбування людей, розбій, насильство, алкоголізм та розпуста), намагаючись проаналізувати стосунки з УПА та АК. Символізує український визвольний рух, О. Гогун надав їй характеру народної самооборони проти фашистського та сталінського режимів. До літа 1943 р. відомості про бербіфський рух, який був головним чинником протистояння з червоними партизанами, перебували поза увагою дослідників [35,36].

Більшість публікацій сучасних російських учених мають яскраво виражене ідеологічне забарвлення. Автори намагаються продемонструвати особливу роль російського народу в знищенні європейського нацизму та розгромі Німеччини. Визвольні рухи в Прибалтиці, Білорусі та Україні були оцінені як негативні. Назви праць часто перегукуються з радянською історіографією, присвяченою подібній проблематиці. Суб`єктивна позиція істориків стимулюється політиками, які часто заявляють, що не дозволять переписати історію Другої світової війни та роблять позитивні кроки в цьому питанні. Прикладом може бути енциклопедія «Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр.», видана у 2010 р. під егідою Президента Російської Федерації Д. Медведєва, яка містить деякий фактичний матеріал, але питання визвольного руху розглядається цілком у негативному світлі. І як наслідком постійного втручання політики в написання історії стало утворення, абсурдних тез. Ключовим моментом путінського пропагандистського вторгнення в історію є теза про те, що сучасна українська держава не є результатом боротьби українців за незалежність, а є наслідком «еволюції» радянської системи

[70,ст.20]. Відповідно, до їх висновків незалежна Україна у 1991 році виникла абсолютно випадково. Однак, щоб дійти такого висновку, логічну послідовність подій потрібно було змінити. Хоча насправді розпад Радянського Союзу був значною мірою спричинений небажанням українців жити в імперії зла, неорадянська історична школа намагається представити українські зусилля щодо здобуття незалежності в особливо расистському ключі: як прояв їх «природної» (вродженої) брутальності, жорстокості, віроломства та антисемітизму або внаслідок інтриг австро-угорських, польських чи німецьких спецслужб. Отже, українці не придатні вважатися політичною нацією, а тим більше незалежною державою, гідною місця в системі національної держави.

Що стосується українських істориків, то слід зазначити, що їх увага була зосереджена на пошуку нових методологій для висвітлення цього питання. Ця тенденція простежується в працях кінця 1980-х – початку 1990-х років, особливо Ю. Кондуфора, В. Клокова, М. Ковалю та ін. [64,61]. Лише після здобуття Україною незалежності вдалося активізувати зусилля вітчизняних істориків щодо об'єктивного висвітлення проблем історії Другої світової війни. Цьому процесу сприяла загальна демократизація суспільно-політичного життя та поступове розсекречування спецфондів архівів. Особлива увага приділяється вивченню національно-визвольних змагань. За підрахунками О. Лисенка та О. Марущенка, за 1998-2002 рр. з цього питання було опубліковано понад 1400 праць [72].

Значна частина публікацій початку 1990-х була здебільшого компіляціями, переказами творів українських націоналістичних теоретиків зі слабкими джерелами та досить непереконливими висновками. Емоційний характер, а не науковий, був також однією з ознак праць того періоду. До таких праць належить книга О. Багана «Націоналізм і націоналістичний рух», «Історія і думка» [20], В. Іванишин «Держава. Державний статус. Націоналізм» [50]. Ідеалізація діяльності ОУН і УПА є ознакою перших

праць М. Ковалю "ОУН-УПА і "Третій Райх", "Великий Другий фронт" Велика Вітчизняна війна: (Український опір 1941-1944 рр.)» [70,ст.21], де автор акцентує увагу на самостійній стратегії на два фронти. Згодом акцент змінився – з'явився критичний аналіз, об'єктивна оцінка, що значно підвищило наукову цінність його публікацій [61].

Перша спроба провести комплексне дослідження діяльності ОУН і УПА здійснює у свій час А. Кентій. Протягом 1998-1999 рр. автор опублікував декілька монографій, присвячених становленню та розгортанню організаційної діяльності ОУН, створенню УПА та збройній боротьбі. На основі великої кількості даних дослідник визначив мотиви створення ОУН, її політичну доктрину, причини зміни політичних поглядів керівництва організації та нові ідеї наприкінці визвольного руху в період Другої світової війни. Незважаючи на велику дослідницьку роботу, історія зародження визвольного руху відображена не повністю. Події, що розгорталися на Волині згадуються лише в контексті діяльності УПА в 1943-1944 рр. [55,56,57,58]. Велике значення мала робота дослідницької групи створеної при Інституті історії України НАН України при Урядовій комісії для підготовки історичної довідки про діяльність ОУН та УПА (у вересні 1997 р.).

У монографії І. Ільюшина висвітлюється польсько-українське протистояння на Волині в роки Другої світової війни [53]. Зокрема, аналізу причин та відтворенню процесу збройної боротьби між УПА та АК присвячена його праця «Українські повстанці: Протистояння в Західній Україні (1939-1945), видана у 2009 р. Автор увів в обіг багато невідомих до цього фондів, що зберігаються в Українських та польських архівах. Його наукові досягнення стали основою висновків вищезгаданої робочої групи щодо визначення причин, перебігу та наслідків конфлікту на Волині. У монографії авторства В. Дзьобака - «Отаман Тарас Бульба-Боровець» [41], відображено діяльність волинського отамана Т. Боровця. Вперше в

українській історіографії автор намагається проаналізувати питання про роль і місце Т. Боровця в українському визвольному русі. Недоліками роботи можемо назвати достатньо критичний підхід автора до аналізу мемуарної літератури, але загалом вона має значну наукову цінність. Також автором було опубліковано кілька статей. В рамках дослідження нас цікавить стаття «Бульбівці (“Перша УПА”))» у якій автор дотримується тих самих поглядів, що і в монографії [40].

Схожій проблематиці присвячена монографія С. Стельниковича «Український національний рух опору Тарас Бульба-Боровець: історичний нарис». Його друге видання, виправлення та доповнене вийшло друком у 2010 році. Автор зосереджується на таких питаннях, як формування ідеологічної основи бульбівського руху, зовнішньополітичні чинники дипломатичних стосунків між УПА(Б-Б) та УНРА, українськими націоналістичними організаціями. Описуючи відносини з урядом УНР -в еміграції. Дослідник хибно стверджують, що головний волинський отаман пов'язаний з керівництвом ДЦУНР, називає армію Т.Бульби-Боровця «всенародною» [99]. Привертає увагу в контексті дослідження діяльності ОУН опублікована у 1999 р. монографія Г. Касьянова «Теорія нації і націоналізму» [133]. Автор розглядає в роботі традиційні та сучасні теорії націй і націоналізму. Основна увага зосереджена на висвітленні таких понять, як походження нації та націоналізму, а також культурні, політико-ідеологічні передумови їх виникнення.

Сучасна українська історіографія переживає особливий період «націоналізації». Значну увагу історики приділили історії ОУН і УПА, аналізуючи ідеологію національно-визвольного руху. Завдяки вивільненню фондів колись закритих архівів, можливості використання документів, що зберігаються за межами України, джерельна база робіт значно розширилася. Завдяки новому рівню якості підготовки матеріалів, об'єктивному аналізу та відсутності політичного тиску наукова цінність досліджень вітчизняних

істориків продовжує зростати. Водночас виникають нові методологічні течії — так званий модерн, в якій історіографія рекомендує обмежити висвітлення окремих подій і загальнонаціональних історичних фактів. Замість цього пропонується загальноєвропейська система історичних студій як глобального міжнародного процесу. Яскравим прикладом цієї тенденції є поява заснованого Я. Грицаком журналу «Український модерн», який пропагує нові напрямки досліджень [70,ст.26].

На сторінках «Українського історичного журналу» можна знайти інформацію про Всеукраїнські наукові конференції присвячені ювілейним датам утворення ОУН і УПА.

25-26 серпня 1992 р. в Києві відбулася конференція присвячена 50-річчю утворення УПА. На конференції обговорювалися такі питання як ідеологічні засади діяльності ОУН та УПА, порівняння програм ОУН та НСДП, взаємовідносини між ОУН та УПА, оцінка нацистськими органами безпеки діяльності націоналістичного підпілля в Східній Україні, форми та методи діяльності Українського Червоного Хреста (УЧХ), вивчення бойових дій УПА [30,ст.63].

Для дослідження запропонованої теми важливо використовувати твори зарубіжних авторів. Дослідження української націоналістичної ідеології та польсько-українських відносин мають наукову цінність. Праці польських істориків тенденційно висвітлюють питання спільної історії, особливо 1920-1930-х рр. Під час Другої світової війни Польська держава постала як оборонець прав українського народу, а український визвольний рух було беззастережно засуджено як антигуманний і сепаратистський. Нові тенденції польської історіографії відображають прагнення до компромісу та міжетнічного примирення. Незважаючи на покращення, питання організаційного становлення та діяльності ОУН у 1930-40-х роках не знайшли відображення в науковій літературі. Зі зміною політичного курсу в Польщі змінився і підхід до вивчення спільний українського польських

питань в історії Другої світової війни. Почали з'являтися праці в яких критикувалися всі стереотипи властиві попередньому поколінню польських істориків. До цієї течії «ревізіонерів» ми можемо зарахувати публікації Г.Мотики «Співпраця АКА і УПА 1945-1947 рр» [7], «Боротьба польсько-українська 1943-1948 рр» [5], «Українська партизанка 1942-1960. Дяльність ОУН і УПА» [6], З. Ковалевського «Польське питання у повоєнній стратегії УПА» [60] та деякі інші.

Крім того питання ідеології українського вивчали деякі зарубіжні історики, зокрема праці їх здебільшого присвячені причинам появи самостійницького руху та його розвитку в Україні. В цьому контексті на нашу думку варто згадати, публікації Д. Армстронга «Український націоналізм» [2], Ф. Баркгорна «Радянський російський націоналізм» [3], Б. Андерсена «Уявна спільність: відображення походження і розвитку націоналізму» [1,15], та ін. Увагу багатьох польських авторів привернули питання, пов'язані із діяльністю ОУН, УПА та польського націоналістичного підпілля. Зазвичай вони доводять факти співпраці між представниками вищезгаданих організацій. Таку ж позицію займає Е. Прус, котрий звертає увагу читачів на те що український національно-визвольний рух був спрямований як проти польського панування, так і радянського, звинувачує представників націоналістичного руху у співпраці з окупаційної німецькою владою, таким чином формує в суспільстві негативний стереотип щодо сприйняття ОУН та УПА [8]. Також не проходить повз і той факт, що автор є популярним на батьківщині. Його роботи «Герої під знаком тризуба» [], «Атаманія УПА» [8,9] та інші сформували громадську думку, визначали методологічні підходи до вивчення таких важливих для української історії питань українсько-польських взаємостосунків у роки Другої світової війни кінця 1980-х – початку 1990-х років.

Характерною рисою польської історичної науки є й те що провину за «волинську трагедію» вони перекладаються на сторону України намагаючись відбілити ім`я АК.

Однак є і автори, які займають протилежну сторону. Наприклад наукові роботи наукового співробітника Інституту історії Польської академії наук – Р. Торжецького. Він зробив спробу виділити позитивні сторони та конструктивні моменти у польсько-українських стосунках, не намагається звинувачувати котрись із сторін, систематично заперечував тезу, в якій українці свідомо і перманентно хотіли фізично винищити поляків. Така теза досі є дуже популярною в колах польських науковці [12,13,14].

Необхідність наукового обґрунтування власних концепцій та вироблення спільного підходу до висвітлення дискусійних питань спонукала до початку плідного процесу співпраці вітчизняних і польських істориків. У березні 1996 р. розпочав роботу постійно діючий науковий семінар – «Україна-Польща: важкі питання». Результатом стала серія публікацій про українсько-польські відносини 1918–1947 років. Беззаперечний інтерес та наукову цінність становлять підготовлені учасниками наукові доповіді, виступи в дискусіях, консенсус та виявлені розбіжності у висвітленні спірних питань. Волинська проблематика також відображена в цих виданнях. Основна увага зосереджена на втратах польського та українського населення, діяльності АК та УПА в регіоні [101]. Нові тенденції в Польській історіографії відображає пошуки компромісу і міжнародне примирення.

Основою джерельної бази будь-якого загаданого вище ними дослідження є документ, які зберігають у центральних та обласних архівах України. Їх можна поділити на кілька груп: 1) першу групу складуть документи, що були видані керівниками ОУН та командирами УПА всіх рівнів: накази, інструкції, розпорядження, угзодження, звітні документи, внутрішні документи (листівки, проекти, періодика, пропагандистський матеріал, постанови зборів, конференцій, протоколи, перелік загиблих). 2)

Друга група включає документи УПА Т.Бульби-Боровця і Поліської січі. 3) до третьої можна віднести документи, які створили радянські партійні органи, камандири партизанських загонів Червоної армії і т.д. 4) В четверту можемо віднести документи створені польськими державними установами та німецькою окупаційною адміністрацією (ті ж звіти, донесення, списки арештованих, накази, протоколи допитів, листів тощо) [70,ст.31].

Документи груп 1 і 2 широко репрезентують фонди Центрального Архіву вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). Найбільше зберігається у фондах 3833 – «Крайовий провід ОУН на ЗУЗ», 3836 – «З`єднання західних груп Української Повстанської Армії», 3837 – «З`єднання південних груп УПА-Південь», 3838 – «З`єднання північних груп УПА УПА-Північ». Це документи директивного характеру, зокрема накази Головного штабу УПА «Клим Савур» за 1943 рік, відомості про бойові дії УПА у Волині з 1942 по 1946 роки, політичні та військові звіти, тактичні відомості про організаційну структуру УПА [123,ст.43-44]. Також слід згадати добірку пропагандистських видань, серед яких Служба новин УПА «Вісті з фронту» 1943-1944 рр., «Щотижневий огляд військово-політичних подій» 1942-1944 рр., «Озброєння» № 1-2 за 1943 р. [70,ст.32].

У Державному архіві СБУ зберігається велика кількість документів з історії ОУН, УПА. Фонд 13 – «Друковані видання» відомий як найбільш інформативний. Він містить документи, зібрані у 242 томах. У більшості випадків це оригінали та копії допитів активних учасників національно-визвольного руху працівниками НКВС УРСР (спр. 376, 372), аналогічні документи склали представники Українського СБ ОУН (спр. 375). , т. 49-58), взяті в учасників національно-визвольного руху, управління, інформації, звітності, пропаганди тощо. Окремі файли матеріалу зберігаються в електронному архіві СБУ та можуть використовуватися без обмежень. Документи розташовані тематично й охоплюють період 1920–1980-х років [44].

Четверта група документів широко представлена у фондах Волинського облдержархіву. Більшість дослідників помилково вважає, що в ньому мало матеріалів з історії визвольного руху.

Поза увагою дослідників не залишилися документи польських державних і правоохоронних органів, присвячені українському визвольному руху. Зокрема фонд 46 – «Волинське воєводське управління», який містить понад 2000 одиниць зберігання, написаних переважно польською мовою. Більшість з них мають інформацію про організаційну форму ОУН на Волині та її діяльність у 1930-1939 рр. [70,ст.42-43] Характер цих документів такий: до значної їх частини входили звіти місцевих команд Національної поліції Польщі, УВО, КПЗУ та ОУН, МВС про політичне життя, становище польських меншин у період 1921-1939 рр., різноманітні відомості про діяльність політичних партій, монографії звітів про діяльність ОУН у період 1930-1935 рр. тощо. Доповнюють загальну ситуацію для кінця 1930-х – початку 1940-х років документи колишнього партійного архіву, що зберігаються у фонді П-1 «Волинський обком КП України». Їх кількість незначна, проте вони дозволяються визначити суть суспільно-політичних процесів на Волині під час радянзації. Повноту картину ситуації в період німецької окупації допоможуть відтворити документи з фонду Р-1 «Луцька міська управа» та Р-2 «Луцький окружний комісаріат». Ці Фонди включаються директиви, розпорядження та інші директивні документи рейхскомісара Е.Коха, комісара Ліндера, які стосувалися Поділля за 1941-1944 рр [97,ст.237].

Загальне уявлення про структуру націоналістичного підпілля, завдання та керівництво УПА на території Галичини дають документи Державного архіву Львівської області (Держархів у Львівській області). Найбільшу кількість становить фонд П-1 «Львівський обком УКП», який містить чотири описи, дотичні історії ОУН і УПА за період 1936-1952 рр. Документи — це переважно радянські розпорядчі та нормативні документи, звіти обкомів ЦК

КП(б)У, звіти НКВС, звіти про напади українських націоналістів на державні установи та радянських активістів, збройні конфлікти з рад. армії НКВД, оперативні плани щодо заходів, спрямованих на знищення національно-визвольного руху, грабіжницьких документів ОУН і УПА тощо [70,ст.45].

Колекції різноманітних документів і матеріалів слід вибирати з опублікованих джерел. Їх аналіз слід починати з публікацій, підготовлених представниками української діаспори. Найбільшим археографічним проектом є унікальне 46-томне видання «Літопису УПА» за редакцією Є. Штендери та П. Потічного. Основними недоліками цього видання є відсутність матеріалів, що зберігаються в радянських архівах, тенденційність відбору документів, їх невідповідність сучасним вимогам оформлення. Тому погляди на виникнення та зародження національно-визвольного руху видаються однобокими та суб`єктивними [74,75,76,77]. Важливе значення для дослідження ідеології ОУН та її політичної доктрини має збірник документів «ОУН у світлі резолюцій зборів, конференцій та інших документів боротьби». 1929–1955», видане закордонним відділенням організації в Мюнхені в 1955 р. [86]. У 1956 р. в Мюнхені була видана також збірка документів подібного змісту, що охоплює період 1941–1956 рр. «Антибольшевицький Блок Народів» [18].

В цю групу також можна праці всіх ідеологів українського націоналізму, окрім тих що ми вже називали: М. Сціборського [100], О. Дяківа-Горнового [49]. Вони стали тими хто сформував ідеологію, яку ми звикли називати інтегральним націоналізмом. Праці вищеназваних авторів стали основою для створення всіх подальших документів ОУН. Демократичні тенденції можна прослідкувати в роботах П. Полтави і О. Дяківа-Горнового, що почали зароджуватися в середовищі українських націоналістів з середини 40-х років ХХ ст [49,93]. Основні принципи інтегрального націоналізму у своїх роботах відстоював С.Бандера [23]. Всі вищезгадані публікації теоретиків націоналізму допомагаються сучасним дослідникам зрозуміти всю повноту і складність процесів внутрішньопартійних суперечок та конфліктів, означити

присини демократизації Організації, особливості збройної боротьби УПА наприкінці Другої світової війни. Ці праці також не можна розглядати як наукові, оскільки для них характерні суб`єктивність при оцінці суспільних та політичних подій, явищ та фактів, політична упередженість. Автори при цьому надають Організації місце місіонерів в українському суспільстві, переоцінюючи свій вплив на нього.

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років дослідницька робота українських істориків за кордоном призвела до введення в науковий обіг великої кількості німецьких документів, значно розширивши джерельну базу наукових досліджень. Зокрема, В. Косик опублікував кілька праць з українсько-німецьких відносин. Серед його праць слід згадати «Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів», що побачило світ у період 1997–1999 рр. [65]. Автор намагається героїзувати збройну боротьбу ОУН, УПА, стверджуючи, що Бандерівське крило очолювало національно-визвольний рух. Незважаючи на зазначені недоліки, більшість документів є унікальними та широко використовувалися авторами для визначення характеру суспільно-політичних процесів в Україні під час окупації, розкриття характеру східної політики Третього Рейху, аналізу націоналістичного підпілля та ін. та УПА, поглибити розуміння подій, що відбувалися того часу на Волині.

Серед матеріалів, опублікованих істориками УРСР, слід виділити кілька збірників документів і матеріалів, упорядкованих Інститутом історії АН УРСР. Зокрема тритомник «Українська РСР у Великій вітчизняній війні». Більшість зібраного матеріалу пов`язана з історією німецько-радянської війни і розкриває трагічний стан німецько-фашистської окупації України, демонструє визвольну місію Червоної Армії, підтверджує керівну роль ВКП(б) і більшовицького союзу в розгромі ворог. Національно-визвольний рух кваліфікували як змову з окупантами та зраду інтересів власного народу. Незважаючи на тенденційність добору документів і матеріалів, це видання

дає змогу глибше зрозуміти природу окупаційного режиму в Україні, визначити причини боротьби з фашизмом [102].

Геополітичні плани Німеччини та характер Другої світової війни допоможуть розкрити документи, зібрані в книзі «Злочинні цілі гітлерівської Німеччини у війні проти Радянського Союзу», видана у Москві в 1987 році. Як і більша частина радянської історіографії, ця праця характеризується упередженим відбором документів. Основна мета упорядника – представити німецько-радянську війну як завдання визвольної війни тільки для країни рад. Зазначалося, що німецька агресія мала раптовий характер і мала на меті матеріальне знищення всього населення СРСР. Період окупації характеризують як час повного беззаконня для українців, час грабунку, жорстокості та несправедливості, вбивств. Героїзували боротьбу радянських партизанів, співпраця українців з окупантами засуджувалася. Незважаючи на таку заангажованість, збірник містить велику кількість документів, які дозволяють реконструювати структуру окупаційної влади на території з метою визначення загальних тенденцій і характеру суспільно-політичних процесів періоду окупації [70,ст.48-49].

Отже, основу джерельної бази майбутніх досліджень можуть скласти документи та інші різні матеріали, що зберігаються в Центральному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Державному архіві СБ України, Державному архіві Волинської області, Державному архіві Рівненської області, Державному архіві Львівської області, Державному архіві Тернопільської області, Архіві управління Служби безпеки у Волинській області, опубліковані у радянських, вітчизняних та іноземних збірниках, мемуарна література.

Українські школи зараз у другій фазі глобальної реформи системи загальної середньої освіти. Зміни та новації в освітніх традиціях незалежної України, спрямовані на зміцнення її історичних, політичних і культурних

зав'язків із країнами західного світу. Нова концепція школи розрахована на вчителів, які можуть бути новаторами, фасилітаторами знань і регуляторами навчального процесу. У зв'язку з цим особливі сподівання покладаються на вчителів суспільно-гуманітарного циклу, які мають виховувати нове покоління дітей. Вивчення історії не лише допомагає стати справді розумною, розумною та освіченою людиною, а й відкриває шлях у світ постійного самовдосконалення шляхом виховання справедливості, порядності, чесності та толерантності. Історія людства навчила нас мислити інноваційно та творчо, дивитися на речі по-іншому, співпереживати іншим і шукати можливості допомогти їм у будь-якій життєвій ситуації

Традиційно цілі навчання фіксуються в державній концепції історичної освіти – Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти [131].

Стосовно методики викладання історії в школі на сьогодні в Україні маємо доволі багато написаних робіт, які б могли допомогти вчителям в підготовках до уроків.

Класичними вже в Україні стала праця О.І. Пометуна, Г.О. Фреймана. Їхній посібник виданий у 2006 році став першим в незалежній Україні з методики викладання історії та суспільствознавчих дисциплін. Автори намагалися викласти основи теорії та методики навчання історії в школі та ВНЗ, ввели в науковий обіг значну кількість новаторських положень, які стосуються теорії навчання історії. Автори також надаються велику кількість порад, методів та технологій навчання. У посібнику представлені, також, приклади уроків, завдання тощо. Найбільше на що варто звернути в посібнику це те що автори виклали основи інтерактивного навчання в школі, описали відповідні технології. Він призначений для власного самостійного засвоєння матеріалу в процесі навчання у ВНЗ або для вчителів що проходять підвищення кваліфікації [118].

Активно в Україні для навчання методики викладання історії в школі вищими навчальними закладами використовується підручник Яковенко Г.Г. «Методика навчання історії: навчально-методичний посібник», котрий містить програми, конспекти лекцій, плани семінарських занять, завдання для різних рівнів знань та контролю самостійної роботи студентів ВНЗ. Рекомендоване для використання студентами педагогічних ВНЗ, учителів історії, викладачів ВНЗ та коледжів [122].

Також варто згадати посібник для студентів історичних факультетів Терно С.О. «Педагогічна практика. Навчально – методичний посібник». В ньому впорядкована викладені цілі, завдання, змість педагогічної практики. Описано як організувати урок, обрати форми та методи контролю для студентів історичних факультетів [121].

Велику кількість робіт з питання методики викладання у школі, було видано відомим ученим-методистом Бахановим К.О. Його праці з методики вчать як правильно організувати початковий процес, щоб він відповідав вимогам сучасного уроку, як правильно оцінити рівень розвитку учнів. Також завдяки підручникам Баханова К.О. учителі мають змогу ознайомитися а в подальшому застосувати на практиці нові методики і прийоми навчання, форми контролю знань учнів, як правильно готувати учнів до ЗНО, олімпіад, конкурсів МАН України тощо [106,108].

Багато теоретичного матеріалу для вчителів доступні в періодичних виданнях, зокрема в науково методичному журналі «Історія в школі». В журналі представленні статті великої кількості методистів, вчених, вчителів з всієї України, та різноманітні теми. Багато статей присвячено використанню інтернету та інших електронних засобів на уроках чи при підготовці домашнього завдання учнів: Мокрогуз О. «ПК як універсальна складова оптимізації роботи вчителя (з практики запровадження комп'ютерних технологій на уроці історії)» [83,84], . Охредько О. «Історія та комп'ютер». Статті з цієї тема також можна знайти на сторінках журналу «Історія в

школах України»: Худобець О. «Доповнити, а не підмінити (З досвіду роботи щодо застосування презентаційних технологій при проведенні уроків історії)», Фоменко П., Пометун О. «Сучасні комп'ютерні навчальні програми з історії та підходи до їх використання на уроках»[119].

Актуальним залишається питання розвитку навичок в учнів на уроках історії, це питання часто піднімається методистами на сторінках періодичних видань: Журба Л. «Проблемні ситуації та способи їх створення на уроках новітньої історії України», Задорожна Л. «Навчити працювати самостійно (Інтеграційний метод роботи з історичними документами)», Задорожна Л. «Почути живу історію (Форми і методи розвитку дослідницьких навичок у старшокласників під час опанування історичних джерел)», Мисан В. «Знаходити відповіді самостійно (можливості використання текстових джерел у процесі навчання історії)», Соловей С. «Розвиток творчих здібностей учнів в умовах сільської гімназії», Осадчук Р. «Організація самостійної роботи в умовах профільного навчання» [118,ст.26,145,194].

Самостійна робота студентів є важливою частиною професійної підготовки майбутнього вчителя історії. Тому основне завдання більшості посібників – допомогти учням грамотно організувати навчальну діяльність і забезпечити ефективність діяльності. У роботі викладачів коледжів та вищих навчальних закладів все більшого значення набуває впровадження активного інтерактивного методу навчання. Концептуальні положення деяких державних документів (Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, Законом України «Про освіту») підтверджують це суспільне замовлення. Більшість з цих документів дають нам зрозуміти, що в суспільстві росте потреба у формуванні нового типу педагога, котрий міг поєднувати в собі самокритичність, ініціативність, та їхнє направлення в бік всебічного розвитку людини, як особистості, розвиток її можливостей, талантів, фізичних та розумових здібностей. Зміст і методика викладання кожного предмета в школі мають певні особливості у формуванні здібностей

учнів, а проектна мета кожного предмета — сформувати групу, найбільш наближену до здібностей учнів. Саму в цих напрямках ведуться та публікуються дослідження за допомогою яких кожен вчитель може розвиватися, а таким чином допомагати розвиватися своїм учням в різних напрямках.

Розквіт історіографічної науки в Україні сьогодні відбувається в умовах коли став можливий громадський диспут та існують умови для переосмислення всього історієписання. Також завдяки поступовому процесу відкриття доступу до документів комуністичних спецслужб в Україні історики мають змогу краще дослідити та зрозуміти окремі віхи історії ХХ ст.

Розділ 2.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Відродження української нації, встановлення нею власної державності підвищили суспільний інтерес до вивчення історії українського народу, особливо національно-визвольної боротьби у ХХ ст. Важливе місце в дослідженнях сучасних українських істориків посідає питання українського національно-визвольного руху кінця 1939-50-х років. Така ситуація є цілком природним явищем, оскільки в радянській історичній науці ця тема замовчувалася або фальсифікувалася. Навіть у перші роки незалежності України, український національно-визвольний рух майже не досліджувався вітчизняними істориками, а більшість літератури, присвяченої цьому питанню, була недоступна широкому загалу. Певний інформаційний вакуум, який існував під час вивчення надзвичайно складної і драматичної частини української історії, зараз поступово заповнюється новими документами, матеріалами та історіографічними надбаннями. Проте якість

останніх часто бажає бути кращою, а зміст об'єктивнішим і менш заангажованим.

Актуальність дослідження цієї проблеми посилюється інформаційною політикою деяких політичних сил у сусідніх країнах, які різним чином підкреслювали роль і вплив власних військово-політичних організацій на хід Другої світової війни. Водночас українців позбавляли права на національне самовизначення, власну державність, а їхню поведінку в роки війни повністю оцінювали як грабіжницьку діяльність, бандитизм. В середині України також є політичні сили, які сформували частину суспільства, яка абсолютно негативно ставиться до українського незалежницького руху. Стереотипи та міфи продовжують експлуатуватись, а спроби уникнути радянської версії Другої світової війни називаються «фальсифікацією» та «спотворенням історичної правди». До не давнього часу відсутність власного державницького погляду на роль українців в ході Другої світової війни, просувалися на вищих щаблях влади. У цьому контексті сучасна Україна не має єдиного розуміння історії українського національно-визвольного руху часів Другої світової війни. Розширення джерел дозволить історикам розкрити всю складність історичного процесу [111 ,ст.35-45].

Є підстави говорити про прорив, історіографічний бум в одному з найбільш важких напрямів наукового дослідження, а саме у вивченні українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни. Це явище трактується українськими істориками як одне з найважливіших і водночас найбільш суперечливих явищ в історії України ХХ ст [127 ,ст.19] Цей рух можна описати використовуючи традиційні методи, однозначні оцінки так і цілковито заперечувати наявні дослідження цього феномену . Проте в цьому напрямку є успіхи. У квітні 2015 року Верховна Рада визнала борцями за незалежність України учасників ОУН і УПА, які брали участь у Другій світовій війні. Значного суспільного резонансу викликало введення

до наукового обігу численних архівних та історіографічних джерел, публікація документальних версій, серії документів і матеріалів про УПА, мемуарних та монографічних праць, які сприяють вивченню історії ОУН та УПА.

Однією з важливих проблем є розділення всіх течій українського національно-визвольного руху. На сьогодні для пересічних громадян дефініція національно-визвольний рух асоціюється тільки з ОУН, а саме з його бандерівським крилом. Це також, є одним із наслідків радянської історіографії та пропаганди, яка на кожного українця, що думав про власну незалежну державу вішали ярлик – екстреміст, бандит, бандерівець, а ще гірше – фашист і нацист. Центрів національно-визвольного руху було кілька, часто густо члени одного переходили в інший змінюючи свої погляди, намагаючись знайти найбільш прийнятну для себе форму боротьби за незалежність України. Наслідки з якими стикнулося населення нашої держави після Першої світової війни можна назвати катастрофічними. Одна із найбільших націй в Європі не отримала власної держави, що призвело в результаті до загострення суперечок у суспільстві та повороту до більш радикального націоналізму.

Багатьох науковців цікавить питання «ОУН-УПА», але що саме це за питання? Американські соціологи звертають увагу на те, як певні соціальні групи «створюють» соціальні проблеми, використовуючи риторичні засоби та поширюючи відповідні ідеї, щоб отримати підтримку суспільства для вирішення цих проблем. Концепція, у якій важливість питання в культурі та політиці значною мірою залежить від того, як соціальні групи привертають до нього увагу і створюють про нього певне враження. «Проблема ОУН-УПА» «вигадувалася» в різних формах і мала різний зміст залежно від історичного періоду та правлячої еліти. До 1991 року і навіть за часів існування ОУН-УПА радянські джерела стверджували, що ОУН-УПА була терористичною маріонеткою Німеччини (це твердження досі підтримується

певними соціальними групами). У цей час українська діаспора та інші групи висунули протилежні «контр заяви», які зображували членів ОУН-УПА героями [30 ,ст.56].

З часом також можна помітити збільшення кількості українських видань, які або підтримують погляди діаспори, або більш схожі на радянські трактування. Хоча ОУН-УПА й надалі постає як «проблема» чи невирішене питання, зміст цього питання явно змінився з 1940-х років. Ця зміна відбулася через те, що змінилося визначення «проблеми» в ОУН-УПА, і ставало дедалі очевиднішим, що найважливішою темою дискусії було не те, хто були членами ОУН-УПА, а радше навпаки – що саме вони робили, що воно символізувало у минулому (і що вони символізують сьогодні) [59 ,ст.43]. Отже, це «питання» стосується тих подій і ситуацій української історії, втілених і представлених в образі УПА. Ми використовуємо термін ОУН-УПА для опису членів УПА: тих, хто діяв під егідою ОУН-Б, або ширше, бойових дій, які проводили всі члени ОУН протягом 1940-х років. Хоча існує багато варіацій категорії «ОУН-УПА», довгий час їх використовували, як загальний термін, продовжуючи радянську традицію [81 ,ст.68].

В цьому розділі на нашу думку варто було б розглянути кілька найбільш поширених стереотипів, що стосуються українського національно визвольного руху під час Другої світової війни. Навколо цих стереотипів має бути спрямована подальша робота науковці, щоб нарешті мати змогу представити суспільству об'єктивну картину українського-національно визвольного руху, без заангажованості.

Перший стереотип є одним із найстійкіших в українському суспільстві та найчастіше використовуваним опонентами. Він був придуманий ідеологічним керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу для дискредитації національно-визвольного руху ХХ ст. Для багатьох ОУН зазвичай є організацією, яка виступила на боці нацистської Німеччини під

час Другої світової війни, члени якої боролися зі зброєю в руках за так звану «Незалежну Україну», в якій вони планували створити диктаторську політичну систему, яка надавала б пріоритет українській етнічності і різними способами дискримінували меншини, особливо росіян.

Співпраця сталінського керівництва з Німеччиною, наводиться як приклад для того, щоб мати змогу відкинути звинувачення в колабораціонізмі. Факт німецько-радянської співпраці, існування «Пакту Молотова-Рібентропа» перед початком війни, набагато зменшує можливість аргументів, старіших і сучасних, які б звинувачували ОУН у співпраці з нацистами [37 ,ст.267].

Американський критик і письменник Кеннет Бурк писав, що ідентифікація однієї групи з іншою означає, що вони «взаємозалежні» або що вони мають подібні цілі. Таке підкреслення співпраці є спробою пов'язати, в даному випадку ОУН-УПА з нацистським режимом, який ніяких історичних, расових чи інших прав на Україну немає [1,ст.78]. Наприклад, колишній Міністр освіти і науки України (2010-2014 рр.) – Дмитро Табачник у прямому ефірі одного з національних каналів 2012 року заявив: «Немає жодного документа, який би свідчив про бойові дії УПА проти німців. І в 42-му, і в 43-му, і в 44-му роках німці поставляли зброю загонам УПА».

Співпраця з Німеччиною підкреслює спільні цілі колаборантів з іноземними окупантами, тому така співпраця делегітимізує їх владу в Україні, що є вигідним для тих хто намагався і досі намагається штучно розділити український народ. Ті, хто заперечує факт тимчасової співпраці ОУН обох гілок з німцями, зазвичай зосереджуються на тактичній логіці — українські націоналісти пішли назустріч німцям через репресії радянської окупації та тому, що радянський уряд був їхнім головним ворогом. Тому співпраця, описана таким чином, є нічим іншим, як використанням іншої зовнішньої сили для досягнення мети – незалежності України. Особливо

логічно це звучить, якщо згадати політику доконаних фактів, якою збиралися скористатися представники ОУН(б), коли проголошували 30 червня 1941 р. Акт відновлення Української держави [27, ст.36].

В описаній вище проблемі перше місце займає питання існування двох формацій, котрі найчастіше використовують противники самостійницького руху. Це існування батальйонів «Нахтігаль» та «Роланд», або як їх називали представники ОУН - Дружини Українських Націоналістів (ДУН). Шукаючи підтримки своєї ідеї, ОУН(б) об'єдналася з німцями з прагматичної причини: використати їхні ресурси для підготовки майбутніх кадрів української армії. У німців були свої розрахунки – вони намагалися залучити бандерівців до диверсій проти СРСР. Наприкінці 1941 року ОУН (б) представляла Романа Шухевича заступником командира 201-го батальйону та командиром 1-ї роти шуцманшафту. У цьому формуванні німці об'єднали два спецбатальйони які склалися з українців – «Нахтігаль» і «Роланд» [39,ст.94]. Метою була боротьба з радянськими партизанами на території Білорусі. Сам Роман Шухевич із самого початку не мав ілюзій щодо співпраці з німцями. Мирон Ганушевський цитує Шухевича з промови 1940 року в Кракові: «Я не вірю в їх добру волю визнати Україну самостійною державою. Вони нас тепер потребують і використають, бо ще не знають, як їм піде війна на Сході, але як Гітлер думає, що нас перехитрить, то помиляється, бо ми маємо свої пляни» [44,ст.257]. Особливо важливим є той факт, що жоден з батальйонів не був каральним. Вони обидва від початку війни виконували допоміжні функції, з осені 1941 р. перетворені в один із батальйонів поліції порядку. За допомогою розсекречених документів СБУ, батальйон «Нахтігаль», котрий увійшов до Львова у перші дні, доводять його непричетність до будь-яких єврейських погромів. Кандидат історичних наук Олександр Іщук, стверджує, що в СБУ є документ - «К книге фактов», в якому є свідчення про з 22 червня по вересень 1941 року. З слів науковця, документ доводить

що 4–7 липня 1941 члени відділів гестапо, які зайшли в Львів у великій кількості, звернулися до українських кіл, «чтобы украинцы устроили трехдневный погром жидов». «Руководство ОУН, узнав об этом, довело до сведения членов, что это немецкая провокация, чтобы скомпрометировать украинцев погромами», - йшлося в документі. «А тому, – наголосив історик, – другий Великий збір ОУН виступив рішуче проти будь-яких «жидовських погромів», засуджуючи такі тенденції як спробу відволікти увагу народу від корінних проблем визвольної боротьби [68 ,ст.117].

Таким чином, документи СБУ підтверджують те, що члени ОУН намагалися уникнути участі в акціях проти єврейського населення у Львові, і ніяких офіційних розпоряджень відносно його винищення чи проведення погромів не було». Однак, шукати відповідь на питання участі ДУН в погромах справа майже безнадійна, оскільки на сьогодні, залишається ще дуже велика кількість архівів СБУ із грифом «таємно», що залишає це питання відкритим у порядку денному всебічного вивчення національно-визвольного руху в Україні під час Другої світової війни.

Методи та засоби, що використовувалися представниками різних сил на території України під час Другої світової війни дуже впливає на подальшу легітимізацію кожного з них у суспільстві. Якщо спочатку радянський режим міг мати певну підтримку з боку населення «визволених» регіонів західної України, то з плином часу і по мірі того як відкривав своє обличчя більшовизм, ОУН все більше ставала для населення як визволителька. Як наслідок ОУН, мала змогу назвати себе всенародним рухом проти радянської чи польської окупаційної (а значить нелегітимної і нічим не кращої від нациської) влади. На сьогодні питання легітимності ОУН зняте, як мінімум на законодавчому рівні в Україні. Українські націоналісти вели боротьбу не з власним національним урядом і не з українськими урядовими силами, а з окупаційними режимами в Україні: націонал-соціалістичною Німеччиною, комуністичною Росією, Польщею,

Румунією, Угорщиною. Після провалу спроби утворити УНР у 1921 р. деякі українські землі були окуповані військами сусідніх держав, переважно Росії. Окупація України тривала практично до 1991 року і призвела до всіх правових наслідків для українського народу. З точки зору загальноприйнятих законів і звичаїв війни партизанські походи на територію, окуповану агресором, є абсолютно законними. Партизани – бійці. Партизанська боротьба — це особлива форма народної війни, яка справедлива [2,ст.265].

Наступна проблема, яка потребує дослідження і переосмислення у суспільстві це питання націонал-демократичних коренів ОУН. Проблема набула актуальності на світанку сучасної Української держави, як відповідь радянським ідеологам. Його творці походили з націонал-демократів, які бачили в ОУН яскраву арену боротьби за українську незалежність, «світлу» сторінку нашої історії, але не більше. Насамперед, нам би хотілося вказати на те, що національно-визвольна боротьба українського народу під час Другої світової війни стала не тільки один з багатьох етапів боротьби за власну Українську державність, а й в першу чергу світоглядом, добре аргументованим, політичним рухом з власними твердими переконаннями, чітко поставленою і зрозумілою для всіх його учасників метою. Тому проблемою, яка потребує подальшого переосмислення, на нашу думку є проблема, спрощення, зведення всієї національно-визвольної боротьби, до просто ще однієї сторінки вітчизняної історії.

В суспільстві також є актуальним питання патріотичного значення ОУН-УПА. Багато хто вважає, що ОУН є «панацеєю» від усіх сучасних політичних хвороб і лише «офіціалізувавши» її як партію, вона обов`язково приведе до влади українських патріотів. У зв`язку з цим слід зазначити, що у Москві сформувався досить твердий стереотип про те, що ОУН є чи не основним винуватцем в трагедії Голокосту [36,ст.87]. Вважаю, що всі зазначені стереотипи не відображають суті реальної проблеми і є

поверхневим трактуванням минулого та недостатнім усвідомленням реальності. Парадоксально, але на тлі величезної кількості літератури, документів і свідчень про ОУН досі важко сформувавши правдивий образ організації. Також, очевидним є те, що здебільшого автори намагаються подати події, на які так багата історія ОУН у власній інтерпретації.

В наш час продовжуються напрацювання дослідників у сфері інституалізації досліджень з проблеми національно-визвольного руху під час Другої світової війни. У дослідженні українського визвольного руху, оцінюючи інституційні складові діяльності окремих українських органів влади протягом 1994-2004 рр., варто зазначити, що воно обмежується рамками прийнятих постанов, створення тимчасових комісій Верховної ради України, ініціатив та розпоряджень Президента, урядових комітетів. Зважаючи на реалії суспільно-політичної ситуації в різних регіонах, керівництво української держави, представники окремих політичних сил, особливо в парламенті, загалом обрали «стратегію невтручання у «питання ОУН-УПА»», зберігало проблему, але не ліквідувало протистояння навколо неї, продовжуючи роз'єднувати українське суспільство [54, ст. 32]. У контексті наголошення питання інституціоналізації досліджень українського визвольного руху, в умовах повільного формування нових державних інституцій, які мали б відновити та зберегти національну пам'ять українського народу, незалежні наукові громадські інституції відіграли надзвичайно важливу роль.

У Могилянській академії в Києві було створено Центр історії державотворення на чолі з В. В`ятровичем. Метою центру є організація та проведення багатотематичної науково-дослідницької та просвітницької діяльності в галузі історії українського державотворення, зокрема аспектів діяльності українського національно-визвольного руху [56,ст.43]. Відмінною рисою роботи Центру є інтеграція наукових досліджень із навчальним процесом, спрямована на підвищення якості навчання

учнівської молоді. Наукові питання діяльності Центру: історія українсько-єврейських стосунків 1920-1950-х рр., місце і становище в ньому українського націоналістичного руху, написання та публікації досліджень про підпільну націоналістичну діяльність та діяльність Української повстанської армії 1920-х рр. У контексті здійснення регіональних досліджень українського визвольного руху науковці Інституту історії та політології Прикарпатського державного університету ім. В. Стефаника та Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України розпочали діяльність в рамках створеного Наукового центру досліджень українського визвольного руху, зосередивши свою увагу на вивченні досліджуваної проблематики в межах Прикарпатського регіону ХХ ст. Метою діяльності стала підготовка та публікація академічного археографічного видання, щоб дало змогу показати всю різносторонність процесу, що був зв'язаний з причинами, передумовами, розвитком та специфікою самостійницького руху на Станіславщині [67].

Період національного відродження 1980-1990-х рр. після проголошення незалежності питання українського визвольного руху проходило у складному легалізаційному процесі, з одного боку, щоб подолати парадоксальне переплетення пострадянського тоталітарного минулого, а з іншого боку, через складність початкового процесу розвитку незалежної України, в усіх сферах суспільного життя. Важливу роль у розвитку та популяризації питань українського визвольного руху відіграли наукові та громадські інституції, завдяки меценатській та фінансовій допомозі, а певною мірою підтримці держави науково-дослідні інститути співпрацюють з університетськими закладами, місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування в державі. В умовах досить слабкої меморіальної політики функції спеціальних інституції посідають вагомe місце в плані дослідження незалежницького руху [30,ст.68].

Розглянуті вище питання вже давно стоять на порядку денному досліджень в Україні, проте через низку факторів все ще залишаються актуальними. Поруч з ними набувають актуальності нові проблеми, які є органічною частиною українського національно-визвольного руху в Україні в період Другої світової війни. Сьогодні коли ми є свідками та учасниками активного процесу переосмислення історії другої світової війни та формування нового якісного історичного нарративу цієї проблеми важливим питанням наукового дискурсу є питання жіночої складової національно-визвольного руху.

Гендерні студії, як міжпредметне явище в українській історичній науці почали з'являтися зовсім не давно. Місце жінки в лавах ОУН спочатку оцінювалося традиційно обережно та упереджено. У працях безпосередніх учасників національно-визвольного руху можна спостерігати тенденцію коли роль жінок применшують, примітивізують. Здебільшого функції жінок зводилися до виконання роботи обслуговуючого персоналу, медичних сестер, зв'язкових, через що збереглися не багато прізвищ в контексті саме боротьби за незалежність. Наступним аспектом, що гальмує гендерні дослідження є етичний аспект. Через специфіку роботи жінок розвідницями, агентами, зв'язковими, довіреними командирів УПА, у випадку полону вони піддавалися тортурам, гвалтуванням, різноманітним приниженням. Повертаючись з таборів мало хто з них мав бажання давати інтерв'ю, описувати своє минуле.

У 2016 р. за рішенням Українського інституту національної пам'яті жіноче питання періоду Другої світової війни стало основним мотивом опублікованих спогадів «Війна не робить винятків. Жіночі історії Другої світової війни». Завдяки цьому проекту, який проходив все ще без ґрунтовної рефлексії, «старі» (радянські) і «нові» національні героїні були показані українському суспільству поруч. В той час як офіційна державна політика відбувалася в рамках позбавлення комуністичного спадку,

відбулася і неабияка переоцінка деяких постатей та подій періоду національно-визвольного руху. Активно впродовж останніх років в українській політиці пам'яті відбувається прославлення нових національних героїв, яке здійснюється в процесі «реабілітації», тих кого в радянський час називали «ворогами народу». В першу чергу це стосується учасниць ОУН та УПА.

Персоналізація історичних досліджень характерна також для праць Л. Волошки, І.Бандурки та В. Шевчука. Серед діячів націоналістичного руху важливе місце посідали Ярослава Стецько, Ярослав Бандера, Дарія Ребет, Ольга Басараб та Олена Теліга, їм присвячені деякі розвідки [24]. Ми багато знаходимо про цих жінок у літературі, написаній їхніми чоловіками. Здебільшого ці родинні зв'язки склалися у спільній боротьбі, а їх сімейне життя проходило в умовах підпілля та страху. Близька подруга родини Бендерів А. Стебельська згадує, що Ярослава народила трьох дітей під землею і виховувала їх, часто просто неба. «Ярослава Бандера-бабуня розказувала внукам про таке Різдво, яке їй з трьома малими дітьми довелося перебути в лісі цілком без їжі, – не те що зі свят-вечірніми стравами». [85, ст.43]. У випуску «Лінія найбільшого опору» опубліковано коротку інформацію про політичну і громадську діячку, публіцистку, юристку Дарію Ребет [24].

Логічним питанням стосовно мотивації жінок приєднуватися до партизанського руху задавався в І. Крайній: «Чому для молодих галичанок, які брали участь у національно-визвольній боротьбі, Україна була понад усе – сім'ю, заміжжя, продовження роду?» Це він називає феноменом в історії України [70,ст.54].

За останні кілька років в українській історіографії з'явилася велика кількість наукових праць, присвячених тому чи іншому аспекту історії діяльності ОУН та УПА. Проте в них домінують традиційні трактування української підпільної боротьби як суто чоловічої, що насправді значно

послаблює історію цього періоду та остаточно спотворює уявлення про минуле України. Мова йде про узагальнені твори, в яких жіночі постаті або взагалі не згадуються, або даються лише окремі прізвища, що стали загальновідомими. Проте вони висвітлюють умови війни, що докорінно міняє уявлення про призначення та можливості жінки періоду національно-визвольної боротьби. Першу спробу висвітлити роль жінки в історичному розвитку України здійснила М. Богачевська-Хом`як. Авторка показує мотиви вступу жіноцтва на шлях боротьби не з гендерної сторони, а національної.

У книзі «Організація Українських Націоналістів 1929-1954» мало сказано про долю жінок в ОУН, якщо не брати до уваги кілька фото та загальних відомостей. Так само, поверхнево жіночі постаті розглядаються в дисертаціях. Життя К. Зарицької – однієї із зв`язкових Р. Шухевича відтворила О. Онишко. Крім того, вона дала оцінку ролі жінки в лавах ОУН – використовуючи гендерний підхід [85].

Цікаві відомості про роль українського жіноцтва в боротьбі ОУН-УПА в останні роки Другої світової війни міститься в статті В. Мороз, присвяченій, здавалося б, не зовсім жіночому питанню – історії технічних засобів ОУН і УПА [91, ст.54].

Таким чином, мовчазна присутність жінок, як і присутність чоловіків, лежить в основі реальності війни, усвідомлення якої вимагає конструктивного представлення та тлумачення істориками. Більш того, в історії не може бути повністю завершеного процесу, і перегортання сторінки в минулому не означає закінчення одного періоду і початку іншого. На нашу думку, питання участі жінок в національно-визвольному русі набуватиме все більшої актуальності.

Процес становлення українського громадянського суспільства дає можливість осмислити історичний досвід функціонування громадських організацій. Такі людські цінності, як милосердя, вміння допомогти,

співчуття, гуманність набувають в наші дні особливого значення. Червоний Хрест втілює ці ідеали та відіграє дедалі важливішу роль у розбудові суспільства. Дослідження діяльності Українського Червоного Хреста (УЧХ) під час Другої світової війни могло б визначити напрямки та шляхи використання позитивного досвіду роботи для підготовки медичного персоналу та доставки гуманітарної допомоги цивільному населенню, особливо в умовах численних військових дії та терористичних актів, що відбуваються в нашій країні [69, ст.2]. Актуальність дослідження посилюється завданнями та проблемами, що постають на сучасному етапі розвитку України, коли відбуваються серйозні зміни в політичній, економічній, соціальній сферах та психології людини. У зв'язку з цим особливо гостро постають проблеми соціального захисту тих категорій населення, які залишаються найбільш незахищеними в суспільстві. Чому на нашу думку варто розглядати актуальність дослідження діяльності Червоного хреста в Україні в період Другої світової війни в контексті вивчення українського національно-визвольного руху? Тому, що відновлення діяльності українського червоного хреста відбулося під протекторатом митрополита А.Шептицького, в рамках якої здійснювала свою діяльність підпільно «Служба здоров'я». Довший час її головою була К.Зарицька. «Служба здоров'я» в свій час налічувала у своєму складі більш ніж сотню лікарів, фельдшерів, понад 250 студентів –медиків [85].

Вивчати досвід таких недержавних структур, як Червоний Хрест, дозволять нам зрозуміти і подолати стереотипи радянського минулого, які досі врзані в народну свідомість. Вони призводять до пасивності громадян, безсилля перед державним апаратом, недовіри до власної влади. Як показує історіографічний аналіз, незважаючи на велику різноманітність публікацій на тему, досі бракує досліджень, які б повноцінно розглядали спрямованість огляду, а також специфіку діяльності Українського Червоного Хреста під час Другої світової війни.

Ні для кого не є секретом, що одним із найбільш важливих напрямів державної політики із забезпечення національної безпеки є розвідувальна діяльність. Це питання в період військової агресії Росії повинне бути в пріоритеті українських військово-політичних сил. В розбудові сильної та ефективної розвідки, яка б працювала на благо сучасної України, може стати в нагоді досвід побудови дієвої системи розвідки та контррозвідки яку створили українські націоналісти в роки Другої світової війни [32]. Така важлива сторінка української історія, як розвідувальна діяльність в період національно-визвольного руху мало досліджена і є перспективною у вивчені. В цьому аспекті, найбільшого вивчення потребують такі питання як: співпраця розвідки ОУН з розвідками інших країн; розвідувальна діяльність ОУН (м); вивчення окремих постатей. Із проголошенням незалежності України дослідження національно-визвольного руху набуло динамічного розвитку. Світ побачила низка достатньо об'єктивних праць з історії розвідувальної діяльності ОУН та УПА у роки Другої світової війни.

На жаль, на сьогодні немає також ґрунтовного комплексного дослідження котре б було присвячене діяльності ОУН, котрою керував Провід Українських націоналістів і був очолений полковником А.Мельником. Всі дискусійні питання, що зв'язані із діяльністю А. Мельника та керованою ним гілкою ОУН є суперечливими. Особливо багато питань у істориків викликають причини розколу ОУН, роль мельниківської ОУН у національно-визвольному русі в роки Другої світової війни. Важкими процес дослідження цієї теми робить надзвичайна розпорошеність наявної, але не чисельної джерельної бази [16,63].

Підсумовуючи здобутки та тенденції сучасного етапу історичної науки в напрямку антифашистської боротьби ОУН-УПА, можна сказати, що найкраще вивченими є проблеми позиціонування українських націоналістів щодо окупаційного режиму, кількісний та якісний склад ОУН і УПА; підпільне оунівське формування; початок організованої збройної боротьби

на Волині та Поліссі; збройна боротьба проти галицьких окупантів у 1943-1944 рр.; підпільна діяльність відгалужень та ОУН на Великій Україні; структура, чисельність, матеріальне та кадрове забезпечення повстанців, тактика, техніка, бої та рейди УПА на протинімецькому фронті, українські та повстансько-народні відносини, автономія повстанських теренів, еволюція політичних та економічних поглядів проводу ОУН і УПА, діяльність Служби безпеки ОУН-Б, польова жандармерія та розвідувально-диверсійні структури УПА; міліція УПА, загони самооборони джунглів (СКВ), операції польової жандармерії.

Розділ 3.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ 1939-1945 рр. В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Слово «методологія» походить від давньогрецького «methodike», що означає «шлях дослідження», «шлях пізнання». Історик 19 ст. В. Ключевський запропонував таке визначення: «Методом ми називаємо сукупність прийомів вивчення певної галузі людського знання. Ці прийоми за своїм характером відрізняються від завдань, поставлених перед будь-

якою галуззю дослідження, які завжди визначаються предметом дослідження. ...Методи — це набори технік, які розкривають будь-яку істину; ...метод вирішує проблему, не знаючи, в чому проблема; ...метод шукає результат; ...метод включає ідеї; ... метод є науковим, ...ви не можете нічого вивчати, якщо ви не знаєте, як це вивчати...»[134]. У словнику термінів дається таке визначення: «Метод — спосіб досягнення мети і вирішення конкретних завдань, сукупність правил і технічних систем дослідження явищ і законів у природі, суспільстві та мисленні» [141].

Комплекс методів, які спрямовуються на досягнення якоїсь мети, називають методикою. Тлумачний словник дає нам таке визначення: «Сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи» [139]. Згідно «Педагогічний глосарій», «методика — це галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності вивчення певного навчального предмета»[126,с.39]. Від того, як вчитель в процесі власного навчання оволодів методами і вміннями застосувати їх на практиці, залежить якість та ефективність навчання школярів.

Система освіти початку XXI ст. не може задовольнити суспільство. Різниця між цілями та результатами навчання стала очевидною. Зрозуміло, що вдосконалювати зміст освіти сьогодні неможливо без навчання та уваги до розвитку і потреб дітей. Якісні зміни, що відбуваються в процесі вивчення студентами історії та пізнавальної діяльності на уроці, мають ґрунтуватися на притаманних історії як дисципліни, методах. Розвиток української методики спрямований на вдосконалення процесу навчання [116,с.32].

На сьогодні Україна перебуває на шляху інтеграції в європейські та світові глобалізаційні освітні процеси. Внаслідок цього вже кілька років поспіль відбувається перебудова освіти в Україні відповідно до загальноєвропейського зразка. З'являються як і відповідні дослідження, що вивчають питання європейської інтеграції, так і залишаються відкритими питання фундаментальних напрямків розвитку освіти в Україні в умовах

глобалізації світового освітнього простору. Тому вважаємо за потрібне, враховувати європейський досвід використання історичних джерел в сучасних умовах розвитку історичної освіти в закладах загальної середньої освіти [113,с.3-7].

Викладання історії було однією з особливостей програм європейського співробітництва з моменту заснування Ради Європи наприкінці 1940-х років. У західних країнах роками історична освіта мала на меті виховати патріотичних громадян. Тому історія в школах мала вчити національну історію і давати моральне виховання. Ця концепція була поставлена під сумнів після Другої світової війни в Європі, що призвело до суттєвих змін у підході до історичної освіти. Основні зміни відбулися в 60-70-х роках (як і в багатьох інших сферах життя) [140].

Варто також зазначити, що історія України – це переважно історія боротьби за свою державність. Сьогодні держава втягнута в російсько-українську війну та піддається ворожим інформаційним впливам, у тому числі з боку Угорщини.

Найбільша небезпека існує і зростає з боку Російської Федерації, яка, окрім спроб збройним шляхом захопити Україну, включити її до складу нової імперії, постійно вдається до відвертих ідеологічних маніпуляцій, покликаних виправдати свої зусилля які задіянні у сфері своїх геополітичних інтересів [111, с. 37]. В. Горбулін стверджує, що в «гібридній» війні присутня інформаційна складова, яка супроводжує воєнні дії Росії [114, с. 8].

Інформаційна агресія здійснюється з метою морального послаблення громадян України та їх здатності до боротьби за власну незалежність [132]. Вона спрямована на всі сфери суспільного життя та на всі верстви населення України. Значною мірою це стосується й сфери освіти, де ворожа пропаганда впливає як на викладачів, так і на студентів.

Найулюбленішою темою для маніпуляцій Росії є діяльність ОУН-УПА під час Другої світової війни. Якщо тема діяльності українських

націоналістів постійно висвітлюється в негативному світлі, то діяльність С. Бандери виведена в основу ворожої ідеології.

Тому держава має докладати значних зусиль для протидії пропаганді ворожих держав та захисту свого інформаційного простору за допомогою контрпропаганди, зокрема використання окремих її елементів на уроках історії.

Контрпропаганда — комплекс державних заходів, спрямованих на боротьбу з ворожими інформаційними впливами. Відповідно, її метою є збереження суверенітету та територіальної цілісності держави. Контрпропагандистські акції проводять практично всі країни, але кожна з них розуміє це поняття по-своєму [132].

Дослідник С. Рудюк детально проаналізував російські підручники історії та визначив основні антиукраїнські наративи [138]. Взагалі фальсифікується вся історія України. Це робиться в першу чергу для російських споживачів (учнів, студентів, пересічних громадян Росії), але найбільшим злом є те, що така накручена і вкрай сфальсифікована історія подається в школах на окупованій Російською Федерацією території Східної України. А також населенню Західної Європи і навіть керівникам Росії у зовнішньополітичній діяльності [111].

Об'єктом контрпропаганди має бути населення України, яке також постійно перебуває під постійним впливом ворожої пропаганди у вигляді різноманітних фейків та чуток. Контрпропаганду треба вести постійно. І одним із його об'єктів обов'язково мають бути школярі та студентська молодь.

Чудовим прикладом ефективної та широко поширеної контрпропагандистської роботи в школах сьогодні є організація навчання в школах Фінляндії та Швеції після того, як вони зіткнулися з масовою дезінформацією, поширеною Російською Федерацією в 2014 році. Крім того,

уряд Фінляндії негайно запровадив в середній школі уроки медіаграмотності і критичного мислення для протидії фейкам і ворожій пропаганді[135].

Міністерство освіти і науки України проводить певну роботу в цьому напрямку. По-перше, щороку перед початком навчання вчителі історії отримують цінні методичні рекомендації щодо висвітлення окремих сторінок історії України. Провідний співробітник Міністерства освіти і науки України Р. Пастушенко зазначає, що впровадження медіаграмотності в освітні програми стало ключовим у навчанні вчителів розпізнавати фейки, і цього потрібно вчити учнів на уроках [135].

Методичні рекомендації передбачають виконання ряду вправ, які вчать учнів аналізувати історичну інформацію, історичні візуальні джерела: карикатури, плакати, листівки тощо, сприяють розвитку вміння розпізнавати маніпуляції. Проект також рекомендує окремі випадки з прикладами «мови ворожнечі», вживаної деякими політиками (вітчизняними чи іноземними) [135]. Значні можливості для організації контрпропагандистської роботи має методика викладання історії України. Вчителям залишається тільки це реалізувати. Перш за все, це метод організації та проведення проблемного навчання. Він широко використовувався в минулому, але в сучасних умовах може відіграти значну роль у підготовці учнів до протидії ворожій пропаганді. Учитель, обговорюючи проблему на уроці, повинен відповідним чином її сформулювати. Проблемні питання і проблемні завдання на уроках можуть будуватися на основі підтверджень, зафіксованих у підручниках історії, затверджених Міністерством освіти РФ. Їх зібрав і систематизував дослідник С. Рудюк [138].

Ці розповіді можуть бути подані як у формі запитань, так і у формі завдань; як на початку уроку, так і під час вивчення та закріплення нового матеріалу.

На етапі мотивування теми уроку вчитель має пояснити учням, чому тему слід розглядати саме так, яке її значення для організації протидії

ворожій (насамперед російській пропаганді). А потім використовувати відповідні методи та прийоми, починаючи від прийому міркування та організації дослідження із залученням усіх можливих історичних джерел.

Також варто ознайомитися з методами, які знадобляться для проведення уроку з даної теми, наприклад, використати метод «мозкового штурму».

Так, вивчаючи тему національно-визвольного руху, учитель виділяє для обговорення такі питання:

1. Російські політологи та історики, оцінюючи процес радянізації в Західній Україні, наводять лише його позитивні наслідки. Чи згодні ви з такою оцінкою? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Російська пропаганда зображує вояків ОУН-УПА зрадниками та бандитами, а українські історики називають їх борцями за свободу. Якими аргументами ви можете спростувати твердження російських істориків?
3. Чому Радянська держава вела проти них таку запеклу боротьбу?
4. Чи можна погодитися з російськими істориками, що більшість населення Західної України підтримувала радянську владу проти націоналістів?
5. Чому багато політичних сил досі відмовляють воякам ОУН-УПА в бойовому статусі?

Під час «мозкового штурму» вчитель не лише допоможе учням правильно розставити акцент, а й продемонструє механіку російської інформаційної агресії. Дискусійний метод також доцільно використовувати для підвищення інтересу до поглибленого дослідження певних питань. Учням можна поставити проблемні завдання та навести аргументи проти російських політологів та істориків:

1. Українська повстанська армія була створена за допомогою німецької окупаційної влади, яка забезпечувала націоналістів зброєю та інструкторами.
2. Українські повстанці не боролися з німецькими окупантами.
3. Українські повстанці розстріляли червоноармійців зі спини.

4. Вояки УПА – «розбійники, злочинці».
 5. Після 1945 р. члени УПА потрапили в розвідку США та Британії з корисних причин.
 6. Порівняння бачення становища та ролі вояків ОУН-УПА в програмних документах різних українських партій [138].
- Дискусійний метод, окрім навчання студентів самостійного пошуку вирішення проблемних диск [110, ст. 3].

Під час уроку питання для обговорення вивішуються на видному місці або записуються на дошці. Готується група ведучих (доповідач, співдоповідач, ведучий, технік). На початку уроку створюється дружня, неформальна атмосфера, щоб усі присутні були активними слухачами та учасниками дискусії.

Так, учитель може запропонувати всім учасникам самостійно скласти правила дискусії або внести зміни та доповнення до запропонованих. Правила повинні бути вивішені на дошці. Щоб зберегти доброзичливість, можна не робити зауваження порушникам цих правил, а придумати якийсь жест, наприклад, підняти розкриті долоні вгору.

На уроці-дискусії вчитель повинен зберігати нейтралітет і вести дискусію за правилами, а не втручатися. Він має відійти від бажання групи зробити його експертом або відповісти на запитання. Учитель повинен подбати про створення атмосфери, в якій усі точки зору, незалежно від їхнього походження, мають однакову вагу та увагу. Потрібно намагатися залучити до обговорення всіх і не дозволяти комусь особисто домінувати. Час від часу необхідно підбивати підсумки. Учитель втручається в розмову лише з таких причин: щоб відновити основні правила; уточнювати щось; вирішення конфліктів; рухати розмову вперед; залучення пасивних учасників; утримуватися від домінування [110, ст. 126].

За допомогою свого «третього ока» вчитель зможе спостерігати, наскільки добре учасники спілкуються між собою – хто висловився, хто ні,

чия думка ще не була почута. Наприкінці обговорення можна попросити дітей поділитися своїми враженнями, новими ідеями чи думками, які у них виникли в результаті обговорення.

Не варто також забувати про використання джерельної інформації на уроці. У 60-х роках ХХ ст. національна історія все ще домінувала в навчальних програмах, але вже не з моральної точки. Підручники містять переважно оповідь, а джерела були переважно ілюстраціями. У 70-х роках підручники почали подавати більше джерел і менше розповіді, тоді як учні, а також і студенти повинні були вчитися на практиці, тобто починати працювати з джерелами. Проте, цей підхід продовжував уникати морального виховання [112, с.147].

Сьогодні учні вивчають історію, щоб пізнати та зрозуміти світ, у якому вони живуть, сили, рухи та події, які його сформували. Вони роблять це, працюючи з джерелами, які використовують як спосіб розвитку специфічних навичок – навичок історика, – а навчальні програми знову ж таки мають етичну мету: поєднання між вивченням історії та формування громадянської позиції.

В процесі такого навчання школярі не лише дізнаються про минуле, а й знайомляться з настроями демократичного, толерантного суспільства, вчать бути їх частиною. Ці тенденції спричинили величезні зміни як у навчальних програмах, які вимагають надати більше місця новітній історії, так і в методах навчання.

Основним аспектом цих змін є розвиток критичного мислення, яке розглядається як навички, які можна передати: здатність обробляти інформацію та робити розумні судження, що є вирішальним у профілі активної громадянської позиції. Процес змін, як за змістом, так і за методологією, мав дуже позитивні наслідки для вчителів історії; вони стали справжніми професіоналами. Одним із найпомітніших результатів цієї професіоналізації є те, що авторами підручників історії стали вчителі-

практики, а не викладачі університетів. Цей рух можна легко прослідкувати в Західній Європі, а також він неухильно поширюється на Балканський регіон, де вчителі історії організовані в асоціації та залучені до реформування освіти. Професійні методи навчання потрапили в клас із запровадженням нових навчальних програм, нових підручників та (пере) підготовкою вчителів. Професійне викладання залежить від якості підготовки та увазі, що надається викладанню історії, заснованому на знаннях (зміст) і на навичках (методи) [130,ст.15].

Визнання важливості підготовки вчителів стало основою для розвитку вчительських асоціацій у різних країнах, які зараз пов'язані через різноманітні соціальні мережі. Інформація швидко розповсюджується всередині групи активних вчителів, які займаються реформуванням освіти. На жаль, зміни досягають рівня класу повільно і потребують політичного схвалення. Освітня бюрократія йде повільно. Ситуація в цій галузі не чітко промальована, оскільки більшість систем навчання намагаються збалансувати зміст і методи навчання історії.

Загалом, в основі методологічної системи використання історичних джерел на уроках історії в середній школі покладені базові принципи історичної науки. Принцип об'єктивності як фундаментальний принцип кожної науки передбачає, що «будь-яке дослідження має бути вільним від особистої упередженості та сентиментального підходу» [129,ст.13].

Ще один принцип, на який варто опиратися будь-якому вчителю, що прагне використовувати історичні джерела на уроках історії, є принцип історизму. Загалом його можна трактувати як підхід до пояснення існування явищ, особливо соціальних і культурних (включаючи ідеї та вірування), шляхом вивчення їх історії, тобто вивчення процесу, за допомогою якого вони виникли. Термін широко використовується у філософії, антропології та соціології. Не варто забувати і про принцип соціального підходу, що передбачає розгляд історичних процесів з урахуванням соціальних інтересів

різних верств населення. Застосування принципу соціального підходу дозволяє не залишити поза увагою такі важливі явища як соціальні класи, порівнювати їх, виокремлювати в їх життєдіяльності вузько групові та загальнолюдські інтереси. Важливим є вміння, за допомогою цього принципу виокремлювати суб`єктивність діяльності партій, урядів, особистостей [118,ст.69,70].

Завдяки використанню історичних писемних джерел на уроках історії реалізуються також і інші загальні принципи історичної освіти, закладені в концепції реалізації нової української школи [136].

Розумне використання документів чи реліктів минулого в процесі осмислення історії має величезне педагогічне значення. Пов`язані з теорією навчання через відкриття, історичні документи тут розглядаються не тільки, як прості ілюстрації якихось більш-менш абстрактних відкриттів, а як справжні джерела нових знань, як відправна точка для постійної пошукової діяльності і пізнання історичної правди через власний досвід. З цієї точки зору вони виконують важливу евристичну функцію для розкриття істини. Безпосередній контакт з документами чи історичними реліквіями, їх ретельне дослідження допомагає учням відтворити факти та важливі моменти з історичного минулого, детально спостерігати й аналізувати, зіставляти й вміти формувати критичні висновки та оцінювати об`єкти історичної реальності, розуміти історичні факти і пам`ятати найважливіші дані [115,ст.108].

Ретельне вивчення деяких питань під час дослідження історичних документів спонукає до активного вивчення історії. Сьогодні бажання вчитися інше: учні з інтересом і цікавістю беруть участь у вивченні документів, і нові знання з`являються в результаті особистого пошуку та відкриття історичної правди, а це вже не просто запам`ятовування даних [130,ст.1].

Учні та вчителі повинні знати, що минулі події відбувалися у минулому і не повторяться. Про них є історичні записи, і лише деякі з них опубліковані у працях істориків. Деякі роботи краще розкривають інформацію, інші – не дуже. Історія, а точніше, історіографія, являє собою дуже малу частину минулого, і це конструкція, заснована на добірці існуючих досліджуваних і проаналізованих джерел/доказів. Історія – це багате поле для практики критичного мислення.

На основі аналізу (зазвичай) добірки наявного джерельного матеріалу історик робить інтерпретацію джерел і викладає свої висновки. Учні в класі повинні використовувати джерела та виконувати роботу як справжні історики, щоб розвивати свої компетентності критичного мислення.

Дослідження історичних документів дає можливість пізнати історичне минуле шляхом безпосередньої дослідницької діяльності учнів, систематизації, сприйняття причинно-наслідкових аспектів історичних подій. Вивчення документів змушує учня певним чином прослідкувати кроки дослідника і, таким чином, прийти не тільки до якогось автентичного знання, сповненого смислів і значень, але й зрозуміти, як працює історик, як він доходить до об'єктивності через аналогію і порівняння. Навчання шляхом дослідження історичних документів та пам'яток – це спосіб роботи, за допомогою якого учні потрапляють у ситуацію відкриття істини шляхом реконструкції способу опрацювання знань через власну діяльність

Важливе значення для організації вивчення теми під час уроку історії є залучення учнів до дослідницької діяльності.

Наприклад, використовуйте такі активні форми вивчення історії, як виконання міні-дослідницького завдання. Такий вид роботи сприяє мобілізації інтелектуальних здібностей учнів, їх творчому підходу до процесу навчання. [138].

Програма з історії України для 10 класу передбачає залучення учнів до написання різноманітних рефератів та участі в проектах. Програма пропонує

наступні теми, які вчитель може дещо видозмінити з огляду на контрпропаганду.

Частіше у профільних класах учні залучаються до проєктів, які передбачають значно більше залучення у проблему, використання різноманітних джерел і нових медіа. Велику допомогу в їх реалізації можуть надати матеріали різноманітних конференцій та досліджень

Тому контрпропагандистська робота на уроках історії має змінити свою значущу роль, проводитися цілеспрямовано та з урахуванням вікових особливостей учнів та їхніх пізнавальних можливостей. Вона повинна передбачати використання різноманітного арсеналу методів, прийомів, засобів і форм організації навчання.

Також не варто забувати про інноваційні технології. Це особливо важливо в той час, коли дистанційне навчання важливу роль у житті студентів і викладачів. Закон України «Про освіту» хоче прагнути повної загальної середньої освіти, а саме: всебічний розвиток, зростання та соціалізація особистості, яка має бути підготовленою до суспільного життя, повинна прагнути до самовдосконалення, бути освіченою. Гарантією цієї мети є формування критичних компетенцій, більшість шкірної сучасної людини для успішного.

Важливе місце в матриці можливостей займає інформація. Одним із ключових елементів концепції «Нової української школи» є формування інформаційної грамотності. Школа повинна готуватися до учнів реального життя, не тільки даючи можливість накопичувати знання, а й навчаючись замінити їх для успішної самореалізації в житті, навчанні та роботі. Того ж дня про це не повідомляється [84,ст.21-24].

Формування даної компетентності учнів має тісний зв'язок з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, а в першу чергу з взаємодією з ресурсами які є в інтернеті [109]. Пошук інформації в мережі Інтернет за допомогою технічних засобів навчання: ноутбука, комп'ютера чи

мобільного телефону відіграє важливу роль в житті сучасного учня. Щоб цей процес відбувався правильно вчителю необхідно конкретизувати завдання яке повинен виконати учень з допомогою мережі, та підготувати конкретний перелік питань

Також не варто забувати про нові можливості, які стали доступними для учнів та вчителів. Насамперед це використання електронних матеріалів, які покращують взаємодію з підручниками історії. В електронно освітніх ресурсах можна знайти значну кількість додаткової інформації серед яких: джерела у вигляді документів та запитання до них, тести, що допоможуть при самоконтролі. тощо.

Формування інформаційної компетентності учнів, що відбувається на уроках історії – це в першу чергу можливість опрацьовувати значний спектр видів і джерел інформації. Одною з частин інформаційної компетентності є вміння застосування цифрових технологій для пошуку потрібної інформація, її накопичення, ознайомлення та впорядкування; створювати вербальні та візуальні матеріали. До них входять графіки, діаграми, тексти, мультимедійні презентації. Тут варто наголосити, що учень має розуміти принцип поширення маніпуляції суспільно-історичного змісту під час опрацювання інформації, яка подається електронними ЗМІ; вміти визначати джерела та авторів які подають інформацію, робити правильні посилання[120].

Бувають різні види презентацій. Конспект уроку. Має характерні риси які притаманні для простого уроку: назва, план, основні терміни, домашнє завдання та інше. Зображення відкладаються на другий план. У випадку слайд-шоу текстовий ряд відсутній, увага акцентується на, великих ілюстраціях або колажі. Демонстрація слайд-шоу протягом всього уроку на думку багатьох дослідників вважається не ефективною.

Є презентації які мають тільки текстовий вміст. Позитивний ефект від такого типу подачі інформації досягається за рахунок зміни типів і розмірів

шрифтів, що використовуються в роботі і колірної гамми, яка за думкою вчителя або учня є притаманною для даної теми. Також досить активно застосовуються різні варіанти підкреслень.

В презентація з анімованими ефектами особливий акцент робиться на різних типах графіків та схем. В основному їх застосовують для повторення попередньо вивченого матеріалу.

Опорні сигнали теж гарний варіант для презентації, але він користується попитом у людей, які володіють простими графічними малюнками.

Заповнюємо таблицю. Варіант презентацій, рекомендований при проведенні занять, пов'язаних із систематизацією будь-якого матеріалу.

При систематизації матеріалу можна проводити презентації у вигляді заповнення таблиці. Таблиці можуть бути різних типів: синхронні, тематичні хронологічні та інші. Використовуючи зображення якості фону який є характерним для теми, що вивчається, можна послідовно виводити на слайд таблицю, що буде поступово заповнюватись. В кінці з'явиться слайд з заповненою таблицею[119].

Тут варто додати про інший додатковий електронний матеріал який може бути використаний під час уроку.

Можна аналізувати впродовж уроку картину плакат або декілька тематичних ілюстрацій. Під час уроку вчитель може звертати увагу учнів на конкретні деталі для щоб їх обговорити.

Для повторювального або узагальнюючого уроку можна провести тестування. Заповнення електронного варіанту робочого зошита, що має друковану основу. «Заповнення» зошита відбувається після відповідного обговорення в класі [117, ст.118].

Варто наголосити на типах презентацій які найбільше підходять для опрацювання теми яку ми вивчаємо:

«Офіційна презентація» – доповіді, звіти та інше. Тут застосовується строгий, врівноважений дизайн, простота, єдиний шаблон оформлення для

всіх слайдів, що використовуються. Розважальний елемент в цьому випадку мінімізується. Одним із способів показу презентації такого типу є чітке структурування, максимально короткий вступ, великий текст. Варто наголосити на важливості підсумків, що будуть наприкінці доповіді, а якщо є можливість, даються стислі узагальнення по ходу виступу. Так, при вивченні теми «Національно-визвольний рух в роки Другої світової війни» в 11-му класі можна використати презентацію на тему: «Діяльність ОУН в 1939-1945», де чітко визначено роль ОУН у діяльності визвольного руху, охарактеризовано основні персоналі та їх повноваження.

«Офіційно-емоційна презентація» схожа за змістом до попередньої. При цьому робиться наголос на головне завдання – привернути увагу учнів до конкретної історичної події, тобто вплинути не тільки на свідомість, але й викликати емоцію. Так, при вивченні діяльності УПА:

- Причини та передумови створення УПА.
- Діяльність повстанців.
- Втрати особового складу.
- Наслідки діяльності національно визвольного руху в роки Другої світової війни.

Тут варто зауважити, що при демонстрації презентації людській свідомості потрібен деякий час, щоб просто усвідомити інформацію, що подається. Інтервал при зміні слайда має бути не меншим за 10-15 секунд. В даному випадку, варто навіть збільшити час перегляду слайдів, щоб учні змогли усвідомити та зрозуміти зміст матеріалу, але забуваємо про динамічність, слайд має бути показаний не довше 40 секунд.

«Учнівські презентації» займають особливу роль в практиці вчителя. Щоб забезпечити активну участь класу на уроках, під час вивчення визвольного руху можна запропонувати одному з учнів підготувати презентацію на тему: «Постать С. Бандери як провідника нації». Це може бути як індивідуальна так і групова робота. Старші школярі зазвичай знають

вимоги до створення презентацій такого типу, а тому замість того, щоб повторювати матеріал який вони освоїли раніше, можуть самостійно показувати причинно-наслідкові зв'язки історичних подій та процесів, аргументувати свою думку, знаходити фото-відеоматеріали та застосовувати їх під час захисту презентації. Це певна дослідницька робота учнів, яка виховує в учнів бажання вчитися, самостійно оцінювати певні історичні події та процеси, а головне – формує активну громадянську позицію.

Створення презентації враховує не тільки відповідні принципи класичної дидактики, а й спеціальні принципи застосування комп'ютерних мультимедійних презентацій.

Важлива подача матеріалу, Він має бути захоплюючим. Підвищити допитливість учнів при вивченні історії сприяє використання різноманітних графічних зображень та історичних джерел. Тому вміло підготовлений виступ може привернути увагу учнів і сформував інтерес до детальнішого дослідження історії. Школярі не просто слухають вчителя, а й розуміють та можуть ефективно застосовувати отримані знання на практиці.

Існують різні цікаві програми електронного навчання, які можуть використовувати та перевіряти знання студентів. Вони є одним із основних інструментів для створення курсів електронного навчання, що дозволяє створювати, керувати та публікувати навчальний контент. За допомогою Easygenerator кожен викладач може розробити онлайн-курс на будь-яку тему. Процедура складається з наступних частин: створення, дизайн, налаштування, публікація, результати [112,ст.78-90].

Одним з основних джерел інформації яке допомагає краще засвоїти матеріал є відеоматеріали. До них можна віднести, кінохроніку, відео сюжети, науково-художні фільми, які з допомогою художніх образів значно полегшують розуміння матеріалу та дають можливість отримати загальне уявлення про події, розвивають учнівські здібності та загальний інтерес до теми уроку, підвищують наочність та покращують виконання самостійної

роботи школярами. Тут варто наголосити, що при перегляді відеоматеріалу потрібно звернути увагу учнів на конкретні деталі, а також поставити конкретне завдання яке має виконуватись під час перегляду[114].

Соціальні відео сервіси в Інтернеті призначені для зберігання, перегляду та обговорення цифрових відеозаписів. Найпопулярнішим і легкодоступним сервісом, що надає доступ до документальних, науково-популярних і навчальних відеоматеріалів, є YouTube. YouTube — це безкоштовний онлайн-сервіс потокового відео, який дозволяє кожному переглядати та надсилати власні відео [117, с.52]. Освітній потенціал YouTube полягає в великій кількості практичних освітніх, документальних і науково-популярних відеоматеріалів, які вчителі можуть використовувати в класі. Під час уроку вони беруть на себе показ основного змісту, а вчитель на певний час поступається місцем відеофільму. Навчальні відеоматеріали мають широко включати відеозаписи музейних експонатів і виставок, відвідування пам'ятних історичних місць, телепередачі про певні історичні події чи проблеми [117, с. 55].

Існують різні способи та засоби організації завдань учнів з навчальним відеоматеріалом, в основному залежно від навчальної та виховної мети уроку, мотивації учнів та навчального змісту відео. Проте, незалежно від мети, змісту та завдань, використання навчального відеоматеріалу має здійснюватися за таким алгоритмом:

1. При виборі відео враховується співвідношення зображення і тексту, наявність супровідного тексту, точність у розкритті змісту, дотримання навчальної програми.
2. Визначається роль навчального відео в структурі уроку відповідно до формату та типу.
3. Розподіляється час виступу з урахуванням віку учнів, змісту матеріалу, що вивчається, змісту навчального відеоматеріалу. Виклад ні в якому разі не повинен перевищувати 7-10 хвилин.

До документальних відеоматеріалів можна віднести інтерв'ю безпосередніх учасників подій, відео хроніка матеріали тощо. Пошук документальних відео можна здійснювати за ключовими словами або на відповідних каналах. Таким чином можна знаходити та застосовувати оригінальний відео вміст, як-от промови, інтерв'ю, дебати тощо.

Враховуючи те, що документальне відео відіграє роль історичного джерела, робота з ним повинна включати певні етапи: опис, інтерпретація, висновки та узагальнення.

Використання відеоматеріалів найбільш доцільно під час ознайомлення учнів із діяльністю історичних діячів, проведення вступних уроків, вивчення таких тем, як «Діяльність національно визвольного руху», «Західноукраїнські землі в 1939-1945 рр.», «Україна в роки Другої світової війни» та інші.

Під час вивчення Національно-визвольного руху учням можна запропонувати переглянути відео про основні події, які відносять до діяльності руху[84,ст.21-24], а саме: Діяльність ОУН-УПА в період німецької окупації. Робота над відеоматеріалами проходила в такій послідовності та передбачає виконання учнями наступних завдань:

I опис:

1. Опишіть, що ви побачили під час перегляду відео. особлива увага до деталей;

2. Які предмети виходять на передній план, а які залишаються на задньому плані;

3. Що робила людина, яка потрапила в об'єктив кінокамери;

4. Якщо центральною фігурою сюжету є відома історична особа, постарайтеся максимально детально описати її зовнішність. Звертайте увагу на його рухи, міміку;

5. Які деталі переглянутого сюжету вам найбільше імпонують? Дайте пояснення.

II Пояснення:

1. З історією якої країни пов'язаний сюжет відео? Що дало вам можливість дійти такого висновку?
2. Коли це знімали? Доведіть свої міркування.
3. Чи змінилося ваше уявлення про історичні події після перегляду художнього фільму? Якщо він змінився, то що саме і чому?
4. Про які знайомі історичні події ви дізналися з вивченого матеріалу?
5. Які емоції та почуття зафіксував режисер? Чому ці події зацікавили його насамперед?
6. Яка мета та аудиторія відео?
7. За яких обставин було знято відео?
8. Якою ви уявляєте психологічну атмосферу історичних подій, зафіксованих кінематографістами?

III Висновки та узагальнення:

1. Сформуйте висновки, які ви зробили після опрацювання відео сюжету. Спробуйте провести історичні паралелі. Зробіть узагальнення.

Таким чином, учні можуть переглядати необроблений відеоматеріал і формувати на його основі власні уявлення про минулі події. Залучення учнів до обробки історичних відео джерел допомагає розвинути увагу до суб'єктивних елементів історичної інформації, щоб можна було порівняти офіційну історію з тим, як її бачать і сприймають звичайні люди, критично сприймати та оцінювати інформацію. Таким чином, методика організації роботи учнів з відеоматеріалом передбачає постановку питань отримання історичної інформації, критичний аналіз і обґрунтування її шляхом порівняння з іншими історичними джерелами, визначення позиції людини щодо подій, про які вона розповідає.

ВИСНОВКИ

Від моменту здобуття Україною державної незалежності історіографічний процес, хоча й залишається чутливим до політичних впливів та соціальних запитів, все ж зберігає достатню самостійність і розвивається за внутрішніми закономірностями.

Огляд історичної літератури з історії українського-національно визвольного руху під час Другої світової війни свідчить про те, що проблема одержала досить широке висвітлення. Історики накопичили значний фактологічний матеріал та зробили певні узагальнення.

Вивчення діяльності ОУН і УПА стало провідним напрямом студій з історії національно-визвольної боротьби українців. Плідна робота в архівосховищах, опитування свідків, творче опрацювання доробку зарубіжних істориків призвели до «лавиноподібної хвилі» публікацій з історії українського руху Опору. Результатом самовідданої праці дослідників стало те, що на сьогодні ступінь вивченості національної течії Опору є не нижчим за рівень опрацювання радянського підпільно-партизанського руху. Водночас спостерігається деяке зниження дослідницького інтересу до історії радянського руху Опору.

По мірі свого розвитку і в радянських, і в сучасних публікаціях зростає рівень науковості. Проте, на відміну від радянських авторів, які завжди висвітлювали діяльність партизанів і підпільників тільки у позитивному ключі, сучасним історикам вдалося подолати початкову ідеалізацію ОУН і УПА і перейти до більш об'єктивного розгляду цих формувань. Загалом, створений за 1992–2020 рр. наратив з історії руху Опору вже не поступається ані кількісно, ані якісно масиву публікацій 1957–1991 рр.

Новим явищем сучасного етапу став початок включення в історіографічні дослідження з даної тематики істориків із закордону.

Особливо це питання це важливим у рамках українсько-польських відносин, для того щоб вивести єдину формулу, щодо питання українсько польських взаємодій під час другої світової війни. Характер українсько-польських відносин визначався не лише збройним протистоянням сторін, а й спробами залагодити конфлікт. Підтвердженням цьому є переговорний процес, який з перервами тягнувся від 1939 р. по 1944 р. Однак, це не є так просто в рамках перехресних досліджень, оскільки як польська так і українська історичні школи залишаються ще суб'єктивними.

Розширення джерельної бази робіт за рахунок оприлюднення фондів колись закритих архівосховищ, можливості працювати з документами, що зберігаються поза межами України, сприяли тому, що цінність досліджень вітчизняних істориків зростає через новий якісний рівень підготовки матеріалів, їхнього об'єктивного аналізу, відсутності політичного тиску. Тому ми маємо можливість знаходити різне подання інформації про український національно-визвольний рух під час Другої світової війни.

Дослідження учнями вітчизняної історії має значний освітній потенціал, оскільки дає старшокласникам можливість простежити суперечливі історичні процеси початку ХХ століття практично в усіх їх проявах. Матеріали досліджуваної теми рекомендується використовувати на уроках історії в загальноосвітній школі. За старою програмою старшокласники вивчали тему «Розгортання руху Опору в Україні в роки Другої світової війни» в 11-му класі. Зараз «Україна в роки Другої світової війни», в якому міститься підрозділ «Розгортання руху Опору в Україні», є останнім розділом і висвітлюється у рекомендованому підручнику історія України за 10 клас В. Власова та С. Кульчицького. Підручник рекомендовано до вивчення Міністерством освіти і науки України від 2018 року.

Один із варіантів подання матеріалу – опорний конспект. Вчителі давно звернули увагу, що матеріал, що включає в себе графік, схеми, малюнки, знаки, символи засвоюється і запам'ятовується з великим інтересом і

набагато легше. Завдяки живій уяві учні можуть краще відчувати історичні картини минулого. Також учні легко можуть запам'ятати матеріал великої теми, яка іноді включає в себе декілька параграфів підручника.

Дана тема може бути більш детально досліджена учнями на факультативі.

Дослідження носить повністю індивідуальний характер. Для проведення дослідження може бути запропонована така послідовність дій: написання плану роботи, підбір кола джерел та літератури та ознайомлення з ними і написання на цій основі плану дослідження, опрацювання історичних фактів та зібраної інформації, написання дослідницької роботи, подальше рецензування та доопрацювання і кінцеве оформлення дослідження. Звичайно, що робота повинна відбуватися під контролем вчителя.

Матеріали магістерської роботи можуть бути широко використані як на уроках історії України, так і в позаурочній діяльності. Важливу роль в розрізі нашого магістерського дослідження займає формування національної самосвідомості школяра. Тема магістерської роботи допоможе у виховній роботі, а саме: формування вільної особистості, яка керується морально-етичними критеріями та яка віддає контроль громадянській відповідальності у власній поведінці; виховання засобами історії громадянської свідомості, спрямоване на патріотичне почуття приналежності до власної країни та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей; виховання толерантного ставлення до політичних діячів і до історичного минулого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Монографії та статті

1. Anderson B. Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism. - Cornell, 1983. – 224 s.
2. Armstrong D.A. Ukrainian Nationalism. – New-York, 1963. – 361 s.
3. Barghoorn F.C. Soviet Russian Nationalism. – New-York, 1976. – 330 s.
4. Glowacki A. Sowiesi wobec polakow na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941. – Lodz, 1998. – 695 s.
5. Motyka G. Tak bulo w Bieszadach. Walki polsko-ukrainskie 1943–1948 . – Warszawa, 1999. – 552 s.
6. Motyka G. Ukrain`ska partyzanka 1942–1960. Dzialalnos`c` Organizaeji Ukrain`skich Naejonalisto`w I Ukrain`skiej Powstan`czej Armii. – Warszawa: ISP PAN, Ofieyna wydawnicha Rytm, 2009. – 720 s.
7. Motyka G. Wnuk R. Pany I rezuny Wspolpraca AK-WIN I UPA 1945–1947. – Warszawa, 1997. – 212 s.
8. Prus E. Atamania UPA. – Warszawa, 1988. – 367 s.
9. Prus E. Herosi spod znaka tryzuda . – Warszawa, 1985. – 346 s.
10. Prus E. Legenda kresow: Szare szeregi w walce z UPA. – Wroclaw, 1995. – 263 s.
11. Szeszniak A. Szota W. Droga do nikad. Dzialalnooss organizacji ukrainskich najonalistow I jej likwidacja w Polsce. – Warszawa, 1973. – 587 s.
12. Torzecki R. Konytakty polsko-ukrainskie na tle problemu ukrainskiego w polityce polskiego radu emigracyinego I podziemnia (1939–1944). // Dzieje najnowsze. – 1981. – № 1–2. – S. 319–346.
13. Torzecki R. Kwestia ukrainsko w polityce III Rzeszy. 1933–1943. – Warszawa, 1972. – 388 s.

14. Torzecki R. Policy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 349 s.
15. Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – 2-е вид. перероблене. / Б. Андерсон. – К.: “Критика”, 2001. – 270 с.
16. Андрій Мельник: Спогади та документи. О. Жданович, М. Мінчак, О. Навроцький та інші. / Гол. ред. М. Луцьків. – К.: Фундація ім. О. Ольжича, 1995. – 352 с.
17. Андрусів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. / І. Андрусів, А. Француз. – Рівне-Івано-Франківськ, 2001. – 300 с.
18. Антибольшевицький Блок Народів: Зб. Документів в 1941—1956 рр. – Мюнхен: Б.в., 1956. – 145 с.
19. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. / Ярослав Антонюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – 176 с.
20. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. / О. Баган. – Дрогобич: “Відродження”, 1994. – 192 с.
21. Бандера С. Акт 30 червня 1941 року. // Визвольний шлях. – червень. – Лондон, 1971. – С. 551–561.
22. Бандера С. В десятю річницю творення Революційного Проводу ОУН (10.02.1940). // Бандера С. Перспективи Української революції. – К.: Б. в., 1999. – С. 181.
23. Бандера С. Перспективи Української революції. / Степан Бандера. 2-е репринтне вид. – Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 1999. – 640 с.
24. Бандурка І. Вони були молодими: жінки антикомуністичного підпілля. // Час – Time. – 25 жовтня. – К., 1996. – С. 4.

- 25.Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941–1945. / П.П. Панченко, С.М. Андрушко, О.С. Артёмов та ін. – К.: “Книга пам'яті України”, 2000. – 944 с.
- 26.Беляєв В., Рудницький М. Під чужими прапорами. / В. Беляєв, М. Рудницький. – К.: “Політвидав”, 1958. – 112 с.
- 27.Білак С. Слуга кількох господарів. / С.М. Білак. – Ужгород: “Карпати”, 1977. – 91 с.
- 28.Бульба-Боровець Т. Армія без держави. / Тарас Боровець. - Львів: “Поклик сумління”, 1993. – 166 с.
- 29.Бухало Т. Тарас Боровець і польське питання. // Сім днів. – 2003. – 11 липня (№ 28). – С. 10.
- 30.В'ятрович В. До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-х – 1950-х рр. / Володимир В'ятрович. // Український визвольний рух: Науковий збірник. Ред. кол.: Володимир В'ятрович, Роман Грицьків (від. ред.), Ярослав Дашкевич та ін. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Центр дослідів визвольного руху, 2007. – Зб. 9. – С. 61–82.
- 31.Вассиян Ю. До головних засад націоналізму. / Юліан Вассиян // Розбудова нації. – 1928. – Ч. 2. – С. 2–11.
- 32.Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. / Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. / Д.В. Веденєєв, Г.С. Биструхін. – К.: “Тенеза”, 2006. – 408 с.
- 33.Гайвас Я. Німеччина і Акт 30 червня 1941 року. / Я. Гайвас. // Визво Гірняк К., Чуйко О. Фронт Української Революції (Причинок до історії збройної боротьби на Волині). / К. Гірняк, О. Чуйко. – Торонто: Б. в., 1979. – 88 с. льний шлях. – 1991. – № 11. – С. 1331–1344.
- 34.Гірняк К., Чуйко О. Фронт Української Революції (Причинок до історії збройної боротьби на Волині). / К. Гірняк, О. Чуйко. – Торонто: Б. в., 1979. – 88 с.

35. Гогун А. Между Гітлером и Сталином украинские повстанцы. / А. Гогун. – Петербург, 2004. – 410 с.
36. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории. 1941–1944. / А. Гогун. – М.: Центрполиграф, 2008. – 477 с.
37. Головка М. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни 1939–1945 рр.. / Микола Леонтійович Головка. – К.: “Олан”, 2004. – 704 с.
38. Голубев С., Грачева Л. Правда и вымысел о Второй мировой войне. / С.И. Голубев, Л.Е. Грачева. – М., 1996. – 589 с.
39. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. / Сергій Даниленко. – К.: “Політвидав”, 1972. – 339 с.
40. Дзьобак В. Бульбівці (“Перша УПА”). / Володимир Дзьобак. // Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. Історичний нарис. / За ред. С. Кульчицького. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 114–160.
41. Дзьобак В. Отаман Тарас Бульба-Боровець: (Штрихи до політичного портрету). / Володимир Дзьобак. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1995. – 174 с.
42. Дмитренко О. Організація усної пропаганди ОУН і УПА (1944–1950-і рр.). / О.М. Дмитренко. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Випуск 7. / Ред. кол.: Баран В.К. (гол. ред.), Колесник В.П. (заст. гол. ред.), Франчук Є.І. (заст. гол. ред.). – Луцьк: В-во Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2002. – С. 28–35.
43. Дмитрук К. Безбатченки: Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. / К. Дмитрук. – К.: “Дніпро”, 1980. – 318 с.

44. Документи і матеріали з історії Організації українських націоналістів. Т.1. 1927–1930. / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Організація українських націоналістів, Фондація О. Ольжича, Бібліотека ім. О. Ольжича, ЦДАГО України. / 438 Упорядники: Ю. Чеченко, О. Кучерук. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – 480 с.
45. Документи та матеріали. ОУН і УПА у Другій світовій війні. // Український історичний журнал. – № 3, травень-червень. – Київ, 1995. – Док. № 60–61. – С. 118, 120.
46. Донцов Д. Націоналізм. / Дмитро Донцов. – Львів: Б.в., 1926. – 271 с.
47. Донцов Д. Підстави нашої політики. / Дмитро Донцов. – Відень: Б.в., 1921. – 103 с.
48. Дубина К. Варвари двадцятого віку. / К. Дубина. – Саратов: “Политиздат”, 1942. – 16 с.
49. Дяків-Горновий О. Ідея і чин. Повна збірка творів. / О. Дяків-Горновий. – Нью-Йорк, Торонто, Мюнхен, 1968. – 408 с.
50. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. / В. Іванишин. – Дрогобич, 1992. – 204 с.
51. Ільюшин І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. / Ігор Ільюшин. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 313 с. 484. Ільюшин І. Бойові дії ОУН і УПА на анти польському фронті. / Ігор Ільюшин. // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. Від. ред. С.В. Кульчицький. – К.: “Наукова Думка”, 2005. – С. 222–303.
52. Ільюшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни. / В світлі польських документів. / Ігор Ільюшин. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 198 с.
53. Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні.

- / Ігор Ільющин. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 288 с.
54. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН): Аналітичний огляд. / Георгій Касьянов. – К.: Ін-т історії НАН України, 2003. – 40 с.
55. Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.). / А.В. Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 183 с.
56. Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). / А.В. Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 201 с.
57. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. / А.В. Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 287 с.
58. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / А.В. Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с.
59. Киричук Ю. Історія УПА. / Юрій Киричук. – Тернопіль, 1991. – 126 с.
60. Ковалевський З. Польське питання у післявоєнній стратегії Української Повстанської Армії. / З. Ковалевський. // Україна. Наука і культура. Вип. 26–27. – 1993. – С. 200–232
61. Коваль М. Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.): Спроба концептуального бачення. / М.В. Коваль. – К.: “Вища школа”, 1994. – 58 с.
62. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). / Володимир Ковальчук. Серія “Літопис УПА” – Бібліотека. – Т. 7. - Торонто-Львів: “Літопис УПА”, 2006. – 512 с.
63. Кокін С.А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. – Вип. 1: Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). / С.А. Кокін. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 208 с.

64. Кондуфор Ю., Клоков В. Деякі питання методології і завдання досліджування періоду Великої Вітчизняної війни. / Ю. Кондуфор, В. Клоков. // Вісник АН УРСР. – 1985. – № 5. – С. 12–21.
65. Косик В. Розкол в ОУН (1939–1940): Збірник документів. / Володимир Косик. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський університет ім. І. Франка, 1999. – 136 с.
66. Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). В 3 т. Т. 3. / Володимир Косик. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський у-т ім. І. Франка, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1999. – 382 с.
67. Кугутяк М., Кобута С. Політико-правові підстави визнання ОУН та УПА воюючою стороною у Другій світовій війні. Галичина. 2008. № 14. С. 64
68. Кульба М. Нахтігаль: (курінь ДУН): У світлі фактів і документів. / Мирослав Кульба. – Денвер: Б. в., 1984. – 159 с.
69. Лебідь М. Українська Повстанська Армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу. - Ч. 1 / Німецька окупація України. / Микола Лебідь. – Дрогобич: “Відродження”, 1993. – 208 с.
70. Ленартович О.Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: Монографія – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. – 477 с.
71. Лисенко О. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним апаратом. / О.Є. Лисенко. // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичний нарис / За ред. С. Кульчицького. К.: “Наукова думка”, 2005. – К, 2005. – С. 303–394.

- 72.Лисенко О., Марущенко О. Організація українських націоналістів та українська повстанська армія. Бібліографічний покажчик публікацій 1998– 2002 рр. / О.Є. Лисенко, О.В. Марущенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 202 с.
- 73.Лисняк-Рудницький І. Історичне есе: У 2-х т. – Т. 1. / Іван ЛиснякРудницький. – К.: “Основи”, 1994. – 520 с.
- 74.Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. – Т. 1. // Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 1: Початки УПА. / Документи і матеріали. / 440 Від. ред. Є. Штендера; співред. П. Потічний. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1989. – 256 с.
- 75.Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. – Т. 2. // Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2: Початки УПА. / Документи і матеріали. / Від. ред. Є. Штендера; співред. П. Потічний. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – 260 с.
- 76.Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. – Т. 5. // Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 3: Спомини учасників. / Документи і матеріали. / Від. ред. Євген Штендера; співред. П. Потічний. – Торонто: Видво “Літопис УПА”, 1984. – 309 с.
- 77.Літопис Української Повстанської Армії. У 46 т. – Т. 7. // УПА в світлі німецьких документів. Кн. 2: червень 1944 – квітень 1945. / Документи і матеріали. / Зібрав і упор. Тарас Гунчак. / Від. ред. Є. Штендера; співред. П. Потічний. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1983. – 271 с.
- 78.Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. / Дмитро Мануїльський. – К.: Українське державне видавництво, 1945. – 24 с.
- 79.Марчук І. Методика вивчення архівних джерел з історії ОУН та УПА на Волині: з досвіду дослідника. // Архіви України. – 2004. – № 1–2. – С. 148– 157.

80. Мірчук П. За чистоту позиції українського визвольного руху / Петро Мірчук. – Мюнхен – Лондон: Б. в., 1955. – 185 с.
81. Мірчук П. Нарис історії Організації українських Націоналістів. – Т1. 1920–1939 рр. / Петро Мірчук. / За ред. Степана Ленкавського. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. Перевидано у Львові, 2003. – 642 с.
82. Мірчук П. Революційний змаг за УССД: (хто такі бандерівці, мельниківці, двійкарі. Т. 1. / П. Мірчук. – Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політв'язнів, 1985. – 222 с.
83. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2020. – С.96.
84. Мокрогуз О.П. Мультимедійна презентація в системі засобів навчання. Комп'ютер в школі та сім'ї – 2019. - №8. – с. 21-24
85. Онишко Л. Роля жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ ст. / Л. Онишко. // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 10. – С. 68.
86. ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби. 1929–1955. // Видання ЗЧ ОУН. – Мюнхен, 1955. – 160 с.
87. ОУН і УПА У Другій світовій війні. / Документи і матеріали. // УІЖ. – 1995. – № 3, травень-червень. С. 101–105.
88. ОУН і УПА У Другій світовій війні. / Документи і матеріали. // УІЖ. – 1995. – № 3, травень-червень. – К. – Док. № 54. / Постанова ЦК КП(б)У “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України” від 10 січня 1945 р. – С. 101–105
89. Парсаданова В. Депортации населения Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. / В. С. Парсаданова. // Новая и новейшая история. – 1989. – № 2. – С. 26–44.

- 90.Патриляк І. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України. / І.К. Патриляк. // УІЖ. – 2004. – № 5. – С. 83–89.
- 91.Патриляк І. Тактика і стратегія українських націоналістів на початковому етапі Другої світової війни. / І.К. Патриляк. // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. / За ред. С. Кульчицького. – Київ: “Наукова думка”, 2005. – С. 15–88
- 92.Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця: Дослідження, спогади, документи. – Рівне: “Азалия”, 1998. – 172 с.
- 93.Полтава П. (П. Федун). Наше вчення про національну державу. // Український націоналіст: Зб. ідеологічних матеріалів. – Б/м, 1995. – С. 77-79.
- 94.Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються? / Петро Полтава. – Дрогобич: Репринтне відтворення видання 1950 р. “Відродження”, 1991. – 32 с.
- 95.Римаренко Ю. Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціонального єднання трудящих. / Юрій Іванович Римаренко. – К.: “Політвидав” , 1970. – 159 с.
- 96.Сергійчик В. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. / Нові документи і матеріали. / Володимир Іванович Сергійчик. – К.: “Дніпро”, 1998. – 944 с.
- 97.Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К.: “Дніпро”, 1996. – 494 с.
- 98.Скорупський М. Туди, де бій за волю. / Спогади курінного УПА Максима Скорупського – Макса. – К.: В-во ім. О. Теліги, 1992. – 351 с.
- 99.Стельникович С. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис. Видання друге, виправлене і доповнене. / Сергій Стельникович. – Житомир: Полісся, 2010. – 392 с.

100. Сціборський М. Націократія. / Микола Сціборський. – Париж: Б.в., 1935.
101. Україна – Польща: важкі питання. // Матеріали I–IX міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках”. / Від. ред. М. Кучерепа. – Варшава – Луцьк, 1998–2005
102. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. В 3 т. – Т. 3. / Радянська Україна в завершальному періоді Великої Вітчизняної війни (1944–1945 рр.). – К.: “Політвидав України”, 1969. – 455 с.
103. Чеканюк А. Народне ополчення в героїчній обороні Києва і Одеси. / Анатолій Чеканюк. – Саратов: “Облиздат”, 1943. – 127 с.
104. Шанковський Л. Українська Повстанська Армія. / Лев Шанковський // XX століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. – Кн. 3. / Україна у Другій світовій війні. – К.: Ін-т історії НАН України, 1997. – С. 268–357.
105. Шуляк О. В ім’я правди. До історії повстанчого руху в Україні / О. Шуляк. – Роттердам: Б. в., 1947. – 36 с.

Підручники і посібники

106. Баханов К.О. Механізми запровадження компетентнісного підходу в навчанні історії в школі. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2013. № 1-2. С.3-7
107. Баханов К.О. Механізми запровадження компетентнісного підходу в навчанні історії в школі. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2013. № 1-2. С.3-7
108. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Видавнича група «Основа». – 2019р.
109. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Видавнича

- група «Основа». – 2019р.
110. Венцева Н.О. Дискусійні методи у вивченні новітньої історії в школі// Історія та правознавство. – 2007.- №34-36(62-64). – С.120-126
 111. Головченко В. Історико-інформаційна складова гібридної агресії Росії проти Української держави. Київські історичні студії. 2017. № 1. С. 35–45
 112. Голубенко М. Проектна діяльність у школі. К.: Шк. Світ, 2017. 128 с.
 113. Гончаревський В.Г. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід. К.: Логос, 2011. 220 с.
 114. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. Стратегічні пріоритети. 2014. № 4(33). С. 5–12
 115. Історична освіта: європейський та український досвід. Викладання національної історії в школах Центральної і Східної Європи. зб. наук. праць / Ред. Р.Майер. К., 2010. 288 с.
 116. Курилів В. І. Методика викладання історії: Навч. посібник. Х.; Торонто: Вид. «Ранок», 2008. 256 с.
 117. Пометун О. .Особливості проектування й методики уроку в контексті оновлення змісту історичної науки. Методичний коментар до програми 2020 року з історії для основної школи.
 118. Пометун О. Методика навчання історії в школі/О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. К.: «Гене́за» 2005. 328 с.
 119. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науковий методичний посібник. К.:А.С.К., 2018 – 192с.
 120. Пометун О., Фрейман Г. Нові підходи до відбору та структурування змісту сучасної історичної освіти. *Історія в школах України* – 2020. - №1. – с. 2

121. Терно С. Педагогічна практика (посібник для студентів історичного факультету): Навчально-методичний посібник. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – 32 с.
122. Яковенко Г.Г. Я 47 Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Г.Г. Яковенко. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. – 324 с.

Довідкові видання

123. Кугай П. Матеріали і документи до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. // Україна в минулому. – К. – Львів, 1993. – С. 43–44.
124. Куделя Д. Першоджерела до вивчення історії Організації Українських Націоналістів (ОУН): кримінальні справи з фондів архівів Служби безпеки України. Частина 1. // Визвольний шлях. – 2003. – № 1. – С. 6–20.
125. ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби. 1929–1955. // Видання ЗЧ ОУН. – Мюнхен, 1955. – 160 с.
126. Педагогічний глосарій / Уп. В. В. Волканова. К.: Шкільний світ, 2011. 128 с.
127. Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка / Від. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 129 с.
128. Радянські органи державної безпеки у 1939-червні 1941 р. / Документи ГДА СБ України. / Упор. В. Баран, В. Даниленко. – К.: Вид. дім “КиєвоМогилянська академія”, 2009. – 1310 с.

Автореферати дисертацій

129. Задорожна Л.В. Методика використання історичних документів на уроках історії України в загальноосвітній школі. Автореф. дис.на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: К., 2005. 21 с.

Інтернет-ресурси

130. History teaching today. Approaches and methods. Kosovo, 2011. 63 s.
URL: <https://rm.coe.int/09000016806513c2> (дата звернення 20.08.2021)
131. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти.
URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення 08.06.2022 р.).
132. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kasianov/Ukraina_v_rosiiskomu_istorychnomu_dyskursi_problemy_doslidzhennia_ta_interpretatsii.pdf?PHPSESSID=9gukpvis0tg2nb17fhhbvn2rc6 (дата звернення: 22.07.2022).
133. Касьянов Г. Теорія нації і націоналізму. . URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas.htm> (дата звернення: 13.02.2022)
134. Ключевский В.О.. Курс русской истории. 3-е изд. - М., 1908-1916. - 3 т. URL: <http://pstgu.ru/download/kurs.pdf> (дата звернення 22.11.2021)
---61
135. Методичні рекомендації про викладання історії у 2021/2022 н.р.
URL: <https://www.historyua.com/2021/10/07/metodychni-rekomendatsiyi-pro-vykladannya-istoriyi-u-2021-2022-navchalnomu-rotsi/> (дата звернення: 26.01.2022).
136. Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих МОН України для використання в 5-11 класах закладів загальної середньої освіти з

навчанням українською мовою.

URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/ь> (дата звернення 02.08.2022)

137. ПОСТАНОВА ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ. До питання про перевірку діяльності ОУН-УПА. 01.02.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2964-12#Text>. (дата звернення 15.01.2022)
138. Рудюк С. Як створити образ ворога? Україна в російських підручниках. URL: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/09/18/54961/> (дата звернення: 20.01.2022).
139. Словник української мови. URL; <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrд=%> (дата звернення 18.08.2022)
140. Страдлінг Р. Багаторакурсність у викладанні історії. Страсбург: Видавництво Ради Європи, 2004. 65 с. URL: <http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Notions/Multiperspectivity/MultiperspectivityUkrainian.pdf> (дата звернення 23.08.2021)
141. Термінологічний словник. URL: <https://ips.ligazakon.net/dictionary> (дата звернення 12.08.2021)

Конспект уроку з Історії України

Клас 10

Тема: Національно-визвольний рух в 1939-1945рр.

Мета: Навчальна:

Розвивальна: розвивати вміння характеризувати діяльність національно-визвольного руху в роки Другої світової війни; через питання причинно-наслідкового характеру розвивати вміння аналітично мислити, вміння робити висновки, висловлювати власну думку.

Виховна: виховати в учнів уміння знаходити вихід із складних ситуації, соціальну коректність, гнучкість та креативність мислення, повагу і толерантність ставлення до вибору і позиції інших.

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник, атлас, презентація

Основні терміни: Національно-визвольний рух, ОУН, УПА, підпілля

Основні постаті: С. Бандера, Я. Стецько, Р. Шухевич, Т. Бульба-Боровець

Основні дати: 30 червня 1941 р. - проголошення ОУН відновлення самостійної Української держави; серпень 1941 р. - Т. Бульба-Боровець проголошує себе головним отаманом України; 14 жовтня 1942 – Утворення УПА.

План уроку

1. Розвиток українського визвольного руху опору
2. Причини посилення боротьби ОУН
3. Українська Повстанська Армія.

Час	Етапи уроку	Наукова діяльність вчителя	Наукова діяльність учня	При-мітки
1.5 хв	Організаційний етап	Доброго дня! Перевірка відсутності		
15 хв	Перевірка Д/з		Підсумкова робота	
2 хв	Мотивація	Залита кров'ю, окупована Україна не скорилася ворогу. По всій її території зростав і зміцнювався могутній визвольний рух.		
5 хв	Актуалізація отриманих знань		Що таке рух Опору? Які були наслідки радянського партизанського руху? Що таке Дистрикт «Галичина»? Що таке голокост?	
15	Вивчення	На початку Великої		

ХВ	нового матеріалу	<p>Вітчизняної війни у 26 районах і трьох обласних центрах п'яти областей Західної України спалахнули повстання проти радянської влади.</p> <p>30 червня 1941 р відбулось проголошення відновлення Ураїнської держави на чолі з прем'єр-міністром Я. Стецьком.</p> <p>Уряд Стецька уже 5 липня було розігнано. У Кракові був арештований С. Бандера, 9 липня у Львові був ув'язнений Я. Стецько. Обоє депортували до Берліна і після допитів відправили до концтабору Заксенхаузен. Паралельно діяли націоналісти з ОУН(м) на чолі з О. Кандибою (Ольжичем). Члени ОУН утворили міську управу в Києві і намагалися заповнити своїми людьми всі адміністративні установи,</p>		
----	------------------	--	--	--

		<p>культурно-освітні, наукові та інші організації.</p> <p>5 жовтня 1941 р. явочним порядком у Києві керівні діячі ОУН (м) створили Українську національну раду, головою якої став професор-економіст М. Величковський.</p> <p>Націоналісти розглядали цю раду як передпарламент майбутньої Української держави. Але 17 листопада 1941 р. окупаційна влада заборонила її діяльність.</p> <p>У вересні 1941 р. було заарештовано близько 300 членів ОУН обох фракцій, 15 керівних діячів розстріляно. Наприкінці 1941–1942 р. нацисти знову провели арешти і розстріляли оунівців обох фракцій у багатьох містах України — у Києві, Житомирі, Чернігові, Кам’янці-Подільському, Харкові та ін. Зокрема</p>		
--	--	---	--	--

		<p>масові арешти провели гестапівці в лютому 1942 р. у Києві. У ході репресій у 1942 р. тільки в Києві німці розстріляли 621 оунівця.</p> <p>У камері № 34 київської тюрми залишився напис: «Тут сиділа і звідси іде на розстріл Олена Теліга» і зверху намальовано тризуб.</p> <p>У вересні 1941 р. перша підпільна конференція ОУН(б) поставила завданням розгортати пропаганду серед населення в інтересах підготовки його до активної боротьби з німецькими окупантами, зайнятися збиранням і складуванням зброї і масовим навчанням членів ОУН військової справи. Для виконання цих завдань Провід ОУН(б) створив Крайовий військовий штаб.</p> <p>Але до жовтня 1941 р. провідники ОУН(б) не видавали воєнних указів, до</p>	<p>1. Які етапи пройшов радянський Рух Опору в роки війни?</p> <p>2. Який вплив мав радянський партизанський та підпільний рух на події Другої світової війни?</p> <p>3. У чому полягали особливості Руху Опору в Україні порівняно з іншими державами?</p> <p>4. Представники якої течії українського Руху Опору, на вашу думку,</p>	
--	--	--	---	--

		<p>лютого 1943 р. — не було й політичних заяв, де б йшлося про широкомасштабну збройну боротьбу з окупантами.</p> <p>Перші націоналістичні збройні формування створив на Поліссі Т. Боровець (псевдо Тарас Бульба) ще 1941 р. під назвою «Поліська Січ». Назву УПА Тарас Бульба вперше застосував для своїх загонів на початку 1942 р.</p> <p>Але Бульба не підлягав ОУН, а орієнтувався на уряд УНР в екзилі (у вигнанні). У жовтні 1942 року назву «УПА» запозичила ОУН(б).</p>	<p>зробив найбільший внесок у перемогу?</p>	
3.5 хв	Систематизація отриманих знань	<p>Робота з джерелом.</p> <p>Учні опрацьовують пам'ятку на с. 233: Із листівки УПА «За що бореться Українська Повстанська Армія» (1943).</p> <p>1. Яку мету несла УПА?</p>		

		<p>2. Що передбачалося за цим документом в діяльності УПА політичного та економічного характеру?</p> <p>3. Які з тез листівки, на вашу думку, найбільше дратували комуністичну владу?</p>		
2 хв	Підсумки уроку	<p>Таким чином, національна течія зберегла ідею незалежності України й зробила свій внесок у розгром німецько-фашистських загарбників.</p>		
1 хв	Д/з		<p>1.Параграф</p> <p>2.Знайти інформацію про членів ОУН та УПА свого краю</p>	